

# KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:  
DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINC.



XLVIII. ÉVFOLYAM.

1913

KOLOZSVÁRT  
NYOMATOTT GÁMÁN J. ÖRÖRÖSE KÖNYVSAJTÓJÁN  
1913

## TARTALOM.

### I. ÖNÁLLÓ CIKKEK, TANULMÁNYOK.

	oldal
<i>Gálfi Lőrinc</i> : Jézus és a törvény . . . . .	1
<i>Dr. Boros György</i> : A vallás forrásai . . . . .	14.78
<i>Dr. Gál Kelemen</i> : Unitáriusok Németországban . . . . .	22
<i>Szent-Iványi József</i> : Szent-Iványi Mihály levele Szent-Iványi Józsefhez . . . . .	33
<i>Bencédi Pál</i> : A modernizmusról . . . . .	65
<i>Percelné Kozma Flóra</i> : Az Andesek Krisztusa . . . . .	88
<i>f. k.</i> Egyházakra vonatkozó statisztikai adatok . . . . .	98
<i>g. k.</i> Egyházi állapotok Magyarországon . . . . .	105
Egyháztörténeti adatok I. Lázár István és Nagy György külföldi akadémikák levelei Agh István püspökhöz . . . . .	109
<i>Dr. Boros György</i> : A világbéke . . . . .	129
<i>Győrfi István</i> : A törvényről . . . . .	152
<i>Kelemen Lajos</i> : Adatok kolozsvári unitárius egyházközse- günk régibb klenodiumairól . . . . .	160
<i>Dr. Boros György</i> : A szabadelvű és haladó keresztények és más hívők hatodik nemzetközi kongresszusa Párisban . . . . .	171
Egyháztörténeti adatok: II. Lázár István levelei Agh István püspökhöz . . . . .	175
<i>Zoltán Sándor</i> : Új vallásos reformáció küszöbén . . . . .	197
<i>Szentmártoni Kálmán</i> : Báró Orbán Balázs . . . . .	225
Tanterv az unitárius elemi iskolai vallásoktatáshoz . . . . .	234
Az unitárius gimnáziumi vallásitanítás terve . . . . .	244
<i>Gálfi Lőrinc</i> : A történelem Jézusa . . . . .	269
<i>Győrfi István</i> : Babylon befolyása a héberek ösvallására . . . . .	284
<i>Dr. Boros György</i> : Vallásszabadság és a hittételek . . . . .	303
A párisi nemzetközi vallásügyi kongresszus . . . . .	310
Vári Albert: A vallás alapja . . . . .	333
Győrfi István: A kereszténység erkölcsi szupremáciája . . . . .	340
<i>Dr. Thúry Zsigmond</i> : Adalék a magyarországi unitarizmus XVI. századi történetéhez . . . . .	347
Hankinson Fr. A jellem képzése. Ford. Győrfi István . . . . .	350
Józan Miklós: Köszöntő a Berde-serleggel . . . . .	355

### II. IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

<i>Vári Albert</i> : Dr. Schultzné-Gidófalvi, A magyar pap és tanító szociális kötelességei . . . . .	38
✓ <i>g. k.</i> <i>Dr. Szelényi Ödön</i> , Schleiermacher pedagógiája . . . . .	41
Pap Domokos, Dávid Ferenc életrajza . . . . .	43
Az Irodalomtörténet unitárius vonatkozású közleményei . . . . .	43
<i>Varga Béla</i> : Makkai Sándor, Bevezetés a személyiség pedagógiájába . . . . .	44
Evang. Közérdek . . . . .	46
– <i>(g. k.)</i> : Brassai nyelvtanítási reformeszméiről . . . . .	114
<i>(Dr. V. B.)</i> : <i>Dr. Szelényi Ödön</i> , Eckehardt mester élete és tanítása . . . . .	116

Jegyzőkönyv az unitárius tanárok V. értekezletéről. A tiszta intuíció és a művészet lírai jelleme. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület évkönyve 1912. évre. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának kiadványai . . . . .	118
Marosvásárhelyi Lexikon . . . . .	119
<i>Dr. Borbély Ferenc:</i> Enyedi György, Tancredus király leánya, Gismunda és Gisquardus széphistóriája, kiadta Henrich Arnold . . . . .	180
<i>Dr. Makkai Sándor:</i> Kiss Elek, A személyiség pedagógiájának alaptényezőiről . . . . .	186
<i>Szentmártoni Kálmán:</i> Paulsen Frigyes, A filozófia jövő feladata . . . . .	189
<i>Dr. Gál Kelemen:</i> Fitz József, Brassai Sámuel . . . . .	249
<i>Szentmártoni Kálmán:</i> A kolozsvári unitárius kollégium és a székelykeresztúri gimnázium értesítője az 1912–13. isk. évről . . . . .	318
<i>Szabó Géza:</i> Régeni Aron, Unitárius Egyházi Énekek gyűjteménye . . . . .	326
v. Újabb adattár a vargyasi Daniel-család történetéhez . . . . .	327
<i>Gf.</i> A némák megszólaltatása . . . . .	328
V. A. Révész Imre, A tudományos egyháztörténetírás . . . . .	357
V. Unitárius Szószék . . . . .	359
<i>Dr. Gál Kelemen:</i> Foerster Fr. V., Iskola és jellem . . . . .	360
<i>Kelemen Lajos:</i> Dr. Veress Endre, Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607.) . . . . .	368

### III. KÜLÖNFÉLÉK.

A Keresztény Magvető írói köre . . . . .	47
( <i>Kl</i> ) Egy unikum kolozsvári egyházközségünk levéltárában Iskolalátogatók a népiskolában . . . . .	48
Tanítók fizetésrendezése . . . . .	50
A német unitáriusok papjának levele szerkesztőkhöz . . . . .	52
A közoktatásügyi államtitkár igazságügyminiszter . . . . .	53
A közoktatásügyi miniszterium új államtitkára. Báró Bar-kóczy Sándor, A Sárospataki Református Lapok . . . . .	54
A jezsuiták Németországban. A budapesti tudományegyetem népessége . . . . .	55
A „Los von Rom“ mozgalom. Apponyi a tanítók és tanárok helyzetéről . . . . .	56
Német protestánsok szövetsége. A német evangéliumi szövetség a jezsuiták ellen. Magánkehely az urvacsora osztásnál . . . . .	57
Az analfabéták oktatása. Áttérések Poroszországban. Születési statisztika Németországban . . . . .	58
Dissidensek Poroszországban, Konfessionslos . . . . .	59
<i>Iff. Biás István:</i> Sófalvi József levele Teleki Sámuel erdélyi kancellárnak Walchius és Bod Péter-féle unitárius egyháztörténetről . . . . .	60
Pályázat egyházi beszéd írására . . . . .	63

	oldal
Gyász hírek (Kiss Sándor, Id. Demeter Lőrinc, Hadházy József, Ürmösi Kálmánné, szül. Bodolai Juliánna) . . . . .	64
Előfizetési felhívás folyóiratunk tárgy- és névmutatójára . . . . .	120,264
Az új vallás és közoktatási miniszter és államtitkár . . . . .	120
Fővárosi Pedagógiai Szeminárium. A szombathelyi erdei iskola. Prohászka püspök a szeretetről, mint világelvről . . . . .	121
Zoványi Jenő rehabilitálása. Kath. egyházi vagyon . . . . .	123
Summerbell I. I. A cserkészők . . . . .	124
Gf. A római katólikusok és a vallásszabadság. Nevelés és élet . . . . .	125
Jatho Károly meghalt. A pápa az Unio Apostolica tagjaihoz . . . . .	126
Az elsassi ág. ev. főconsistorium a halotthamvasztásról. Tolsztoj sírja felett. Születési statisztika Németországban . . . . .	127
Gf. A teológiai doktorátus Oxfordon . . . . .	128
Énekes könyvünk új kiadása . . . . .	193
A lelkészek korpótléka . . . . .	193
Gróf Tisza István egyházpolitikája . . . . .	194
Unitárius tanárok értekezlete Székelykeresztúron. Dr. Jankovich Béla . . . . .	195
Gimnáziumi ifjúságunk tornaversenye és céllövő versknye . . . . .	196
Gyász hírek (Böloni Mikó Miklós, özv. Ádámosy Györgyné, szül. Csittszentiványi Koronki Lotti) . . . . .	196
A jezsuiták Németországban . . . . .	265
Alkohol és halandóság Franciaországban . . . . .	266
Az egyház és az állam szétválasztása Franciaországban. Tömeges kilépés az egyházból Berlinben. Új dogma . . . . .	267
A reformáció 400-dik évfordulója . . . . .	268
Eötvös József báró . . . . .	329
v. A protestantizmus utóbbi 70 éve . . . . .	330
A középiskola reformja. Lengyel tudósok Kolozsvárt . . . . .	331
A lelkészek családi pótléka. Gyász hírek (Id. Gálfalvi István. Gróf Teleki Géza). Sajtóhiba-igazítás . . . . .	332
Az unitarizmus és az egyéniség . . . . .	370
Egyházi főtanácsi ülések . . . . .	376
Egyházi statisztikai adatok . . . . .	377
Hogyan „vizitál“ a szász püspök? . . . . .	378
Tanári kongresszus . . . . .	379
Felekezeti tanítók lakáspénze és családi pótléka . . . . .	379
A debreceni egyetem. Egyházellenes mozgalom Berlinben. Fejes István. Bethlen és Eötvös-ünnepély kollégiumunkban . . . . .	380

# KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVIII. évfolyam.

Január – Február.

1. füzet.

## Jézus és a törvény.

Irta: Gálfi Lőrinc.

Jézus a törvény alatt született (Gal. 4. 4). Minden tudósításunk róla elismeri, hogy ő vallásos zsidó szülők gyermeke volt, kik a törvény rendelkezéseinek eleget tettek (Lk. 6. 21–24, 39 41). Ha a gyermekkoráról szóló tudósítás a harmadik evangéliumban történeti alapon áll, úgy a Jézus szülei és velük Jézus is, legalább tizenkét éves korától, minden esztendőben felmentek Jeruzsálembe a törvény rendelete szerint. Felnőtt korában a zsinagógákban tanított (Mt. 4. 23; Mk. 1. 39; Lk. 4. 16, 44). Így a születés, nevelés, hagyományok, környezet és hajlam, szóval mindaz, ami a közönséges emberek világfelfogását és jellegét megszokta határozni, Jézusnál a törvény, vagyis a zsidó egyházállam érdekét szolgálta. Öntudatos férfi korában, amikor szellemét már mindenki bánulja, mert tanításai nem olyanok, mint az írástudókéi (Mk. 1. 22; Mt. 7. 29) s amely időről már számos ténytet jegyeztek fel róla tudósítóink, Jézust szintén a törvény szolgálatában találjuk, ki nem azért jött, hogy a törvényt eltörölje, hanem hogy az betöltse (Mt. 5. 17).

Ő, mint a törvény igazi fia (bén hattorah), teljes meggyőződéssel vallotta, hogy a törvényben az isten akarata van kifejezve és ezért állítja, hogy könnyebb a mennynek és a földnek elmulnia, hogynem a törvényből egy pontocskának elesni (Lk. 16. 17). Sokkal nagyobb tekintélye volt tehát előtte a törvénynek, mint akár a legszigorúbb farizeus előtt is. Ő a szigorú farizeusokat is megvádolja, hogy az isten beszédét és parancsolatját félreteszik, hogy a maguk rendelését tartsák meg (Mk. 7. 8 13). A sadduceusok okoskodásáról is azt állítja, hogy ők nem ismerik az írásokat, sem az isten hatalmát (Mk. 12. 13 27). Mikor az írástudó megkérdezte őt, hogy melyik az első minden parancsolatok között, Jézus a törvény szavaival felel a kérdésre (Mk. 12. 28–34). A gazdag embert pedig,

aki az örökéletet akarja megnyerni, szintén a törvény megtartására utasítja. A papok jogát és kötelességét nemcsak ismeri, hanem arra figyelmezteti is őket (Mt. 12. 5-9). A házasság szentségét a törvény szavaival védi kortársainak visszaélései ellen (Mk. 10. 6-12). Az üzérkedőket a templomból az írás szavaival üzi ki: „nincsen-e megírva: Az én házam imádság házána neveztetik minden nép között; ti pedig rablók barlangjává tettétek azt (Mk. 11. 17). Még ellenségeiről, az írástudókról és farizeusokról beszélve is azt mondja Jézus a sokaságnak és tanítványainak, hogy azok a Mózes székében ülnek s ezért amit azok parancsolnak, azt meg kell tartani és megcselekedni (Mt. 23. 2-3).

Hogy Jézus valamikor áldozatot vitt volna a templomba a törvény rendelkezései szerint, arról tudósításaink semmit sem jegyeztek fel. Azonban a meggyógyult bélpoklost utasítja, hogy menjen el a paphoz, mutassa meg magát neki és vigye el az ajándékot, amelyet Mózes rendelt volt (Mt. 8. 4 v. ö. Lk. 17. 14). A templomi adó alól ő magát és tanítványait is menteseknek hitte, de azért Péternek meghagyja, hogy fizesse azt meg mindkettőjükért (Mt. 17. 24-27). Hasonlóképpen a világi adóról is ellenségeinek fondorkodó kérdésére kijelenti, hogy adják meg, ami a császáré a császárnak s ami az istené az istennek (Mt. 22. 21).

Ha az ő különös tanításait, az ő saját üdvtervét és teológiai nézeteit vizsgáljuk, Jézust ott is *nemzete hű fiának*, modern nyelven szólva *sovén zsidónak* találjuk. Ő a saját működésében is csak az ótestamentumi istenterv megvalósulását, a törvény igazi betöltését célozta (Mk. 9. 13; 12. 10-36; 14. 27-49; Lk. 22. 37) és a Márk evangéliuma szerint (11. 1-10) maga intézkedik arról, hogy az ő bevonulása Jeruzsálembe megfeleljen a messiási várakozásoknak külsőleg is (Zak. 9. 9). Az általa hirdetett isten országába első sorban a zsidók a hivatalosak és sajnálattal látja, hogy ők megvetik azt és a vámszedők és parázna nők is hamarabb jutnak oda, mint a hivatalosak. Jeruzsálembe azért megy, mert nem lehetséges, hogy a próféta Jeruzsálemen kívül vesszen el és honfitói szívének mély bánatával síratja el: Jeruzsálem, Jeruzsálem, ki megöli a prófétákat és megkövezed azokat, akik hozzád küldettek, hányszor akartam egybegyűjteni a te fiaidat, miképpen a tyúk az ő kis csirkéit az ő szárnyai alá és ti nem akaratok (Lk. 13. 34). És amikor tanítványait elbocsátja hivatásuk teljesítésére, mint a juhokat a farkasok közé (Mt. 10. 16), ezt az utasítást adja nekik: pogányok

útjára ne menjetek és samaritánusok városába ne menjetek be, hanem menjetek inkább Izrael házának eltévelyedett juhaihoz. Ő tudta, hogy nincs próféta tisztesség nélkül, csak a maga hazájában (Mk. 6. 4), de azért népéhez volt a legtöbb reménnyel és elcsudálkozik, ha hitet talál Izraelen kívül is (Lk. 7. 9).

Ez adatokat még lehetne szaporítani, de a felsoroltak is bőségesen elegendők annak feltüntetésére, hogy Jézus a törvény iránt a legjobb indulattal és a legnagyobb tisztelettel volt. És mégis neki kellett a törvény által meghalnia. Miért? El kell gondolkoznunk e kérdésre aJandó feleleten. Az egyházak hivatalos magyarázatai szerint azért, mert isten ezt így tervezte . . . és boldogok, akik ezt hiszik. De a tudomány, a valóság után törekedő kutatás e feleleten nem nyugszik meg. A történeti adatok a próféták és mártírok megöletéséről egészen más nemű magyarázatokat adnak. Nem isteni célokat valósítanak meg azok, hanem ellenkezőleg mindig emberi önző érdekeket szolgáltak és az isteni célokat mindig gátolták. A Jézus megöletésének okát a Máté evangéliumának klasszikus fejezete, a 23-ik, magyarázza meg történelmileg, mely a Jézus korának vezetőit, a farizeusokat és írástudókat más történeti adatokkal összehangzóan, de művészi vonásokkal állítja elénk. Valószínűleg nemcsak az evangélium szerkesztőjének leírásai e mondatok, hanem a Jézus megfigyeléseinek és ítéleteinek összefoglalásai.

Jézus szerint az írástudók és farizeusok a Mózes székében ülnek. Amit parancsolnak, jók, de amit cselekszenek, rossz. Ők mondják a jót, de nem cselekszik. Ők elhordozhatlan terheket kötöznek egybe és az emberek vállaira vetik; de ők az ujjukkal sem akarják azokat illetni. Ők minden dolgaikat csak azért cselekszik, hogy lássák őket az emberek. Megszélesítik homlokszíjjaikat, megnagyobbítják köntöseik peremét és szeretik a lakomákon a főhelyet és a gyülekezetekben az előlülést, a piacokon való köszöntéseket és a „mester“ megszólítást. A menyországot bezárják az emberek előtt, hogy mások se mehessenek be. Jézus képmutatóknak, vagy szószerinti fordításban színészeknek nevezi őket, kik felemésztk az özvegyek házát, de színből hosszasan imádkoznak; megkerülik a tengert és a földet, hogy egy pogányt zsidóvá tegyenek s ha azzá lett, a gyehenna fiává. De ma már farizeuson nem csak azt értjük, ki a saját érdekének megfelelő szerepeket lejátszik, hanem azt a szörszálhasogató írástudót is, aki a templom aranyát nagyobbinak tartja a templomnál, az oltáron levő ajándékokat az oltárnál, a királyi

széket annál, aki abban ül „Jaj néktek, képmutató írástudók és farizeusok, mert megtisztítjátok a pohárnak és tálnak külsejét, belül pedig rakvák ragadmánnyal és mértéktelenséggel . . . Mert hasonlatosak vagytok a meszelt sírokhoz, amelyek kívülről szépeknek tetszenek, belül pedig holtaknak csontjaival és minden undoksággal rakvák . . . Mert építitek a próféták sírjait és ékeztetitek az igazak síremlékeit . . . Kígyók, mérges kígyóknak fajzatai, miképpen kerülitek ki a gyehenna büntetését?”

A farizeizmus gonoszsága még nem volt régi a Jézus idejében. A régi prófétákat inkább a sadduceizmus bűne ölte volt, kik nyílt erőszakkal, bevallott önérdekkel és kijelentett hitetlenséggel hajtották végre a prófeta öléseket. De az új gonoszságot még a nép nem látta világosan és annak művelői ájtatos szentek köpenyében el tudtak rejtőzni a tömeg ítélete elől. A Jézus prófétai látása és erkölcsi önérzete kellett ahoz, hogy egy társadalmilag és vallásilag tisztességesnek mutatkozó osztályban meglássa a romlottságot és feltárja azt mások előtt is egész undokságában. A fogság keserű tapasztalatai a népet általában Jávehoz vezették volt. A pogányok templomai és berkei már nem vonzották a zsidókat magukhoz s épen a farizeus párt ezrével áldozta fel életét az idegen, különösen pedig a római uralom ellen a szent város és a templom megvédésére. A templombajárás, a szombat megtartása, a böjtölés és alamizsnálkodás olyan követelményekké lettek, amelyek nélkül társadalmi tisztességre és elismerésre senki sem számíthatott. Aki böjtölt, annak mosdania nem volt szabad, hogy láthassák az emberek azonnal. Akik pedig alamizsnát osztogattak, azok kürttel tudatták azt (Mt. 6. 2). Jézusnak figyelmeztetnie kellett tanítványait arra, hogy kenjék meg a fejüket és mossák meg arcukat, amikor böjtölnek (Mt. 6. 17).

E mosdatlan böjtölés és kikürtölt alamizsnálkodás mindenestre nagy változás volt, mert akik e divatnak hódoltak, azok a törvényes rendnek és a hazafias érzésnek buzgó védői, zélotái lettek. Azonban a változás csak külső és önző volt. A divat és konvencionálítás hősei nagyon ritkán hősei az erkölcsnek és valásnak. Hú képét látjuk az ilyen önelégült farizeusnak abban, aki a vámszedővel együtt imádkozott a templomban (Lk. 18. 10 s köv.). Kétségünk sem lehet az iránt, hogy a zsidók között sokan akadhattak, akik az új divatot jól tudták kamatoztatni is. Azonban hol van a szív és a lélek a maga istenéhez való viszonyában?

Jézus ezt nem találta meg a farizeusban és feltétette vele a kérdést, hogy vajjon a megváltozott embernek utolsó állapota nem gonoszabb-e az elsőnél. A Jézus példázata szerint gonoszabb, mert mikor a tisztátalan lélek visszatér az emberbe, más hét lelket vesz maga mellé, gonoszabbakat magánál (Mt. 12. 42-45). A farizeizmus bűne, mely az erény és vallásosság álarca alatt rejtőzik, sokkal mélyebben eszi magát a lélekbe és ott sokkal nagyobb rombolást okoz, mint a nyílt és bevallott bűn. Megrontja a lélek öszhangját, a létezés örömét és azt a gyönyört, amit csak a valóság élvezése nyújthat. Ezt a bünt Jézus nem tudta kiirtani, de annak aljasságát Jézus által ismerte meg a világ.

Jézusban, mint minden jeles emberben, az ész és szív, az érzés és gondolat nemcsak megvolt, ami az ő idejében még ritkább tünemény volt, mint napjainkban: hanem e két tehetség öszhangban is állott nála, amit korunkban is csak nagyon ritkán látunk egy embernél. És a teljes embert alkotó harmadik tehetség, az akarat, őt épen az erkölcsbíró és reformátor hálátlan szerepéhez juttatta, kinek akaratát érvényesílnie akkor is épen olyan nehéz volt, mint ma s amilyen nehéz még nagyon sokáig lesz. Ő nem tudott a törvény együgyű imádója, betűinek rabszolgája maradni, hanem szabad lelke sas szárnyakkal emelkedett annak nyügeitől megszabadulva a magasba. Szerinte a törvény nem az volt, ami köteteket tölthetett meg, több, egymásnak ellentmondó és részletes állításaival, a józan eszet és emberi érzést kihívó formásaival, amelyet kiki saját lelkének mintájára vagy érdekei előmozdítására alakíthatott és alakított s melyhez csak a korszak ügyvédei és bírói, az írástudók és papok érthettek: hanem az istennek szava, az istennek lelke volt az, amelyet az ember, az isten fia, kit isten a saját képére és hasonlatosságára teremtett, teljesen megérthet; istennek akarata, amelynek teljesülnie kell, mint a világegyetem minden törvényének, amelyből egyetlen iota vagy egyetlen pontocska el nem mulik, míg az ég és a föld elmulik. A törvénynek ezért tökéletesnek kell lennie, amint isten maga tökéletes; ami pedig nem tökéletes, az nem istennek a törvénye, hanem csak változó és elmuló emberi intézmények, többnyire a törvény meghozói és kezeiői érdekeinek szolgálatában, amelyeket el kell törölni, mihelyt az isten törvényével ellentétbe jönnek. Amint istennek szelleme áthatja a nagy mindenséget s abban e földön az emberek térhez és időhöz kötött életét; úgy az ő

akarátának, a törvénynek is át kell hatnia az emberi törvényeket és az emberek cselekedeteinek olyan irányt adnia, amely a törvénnyel ellentétbe nem jöhet. Mert nem törvény az, ami az isten akaratával ellentétbe jő.

Ezért látjuk, hogy Jézus igen gyakran szembehelyezi magát azzal, amit a közönséges felfogás törvénynek, nevezett. A hegyi beszédben már egész sorozatát találjuk azoknak a példákknak, amelyekben az ótestamentumi törvényeket bírálja és elégteleneknek, hiányosaknak ítéli. Nyíltan kijelenti tanítványainak, hogy ha az ők igazságuk nem több az írástudók és farizeusok igazságánál, semmiképpen sem mehetnek be a mennyeknek országába (Mt. 5. 20). Az evangéliumok írói különös előszeretettel sorolják föl az egyes tényeket, amelyeknél Jézus szemben áll az írástudók felfogásával és a régi törvénnyel. *Ő eszik a vámszedőkkel és bűnösökkel*, t. i. azokkal a zsidókkal, akik a kóser étkezéssel felhagytak (Mk. 2. 16) és kijelenti, hogy az étel nem fertőzteti meg az embert (Mk. 7. 19, 20). Tanítványai is kiküldetésükben azt ehetnek és ihatnak, amit adnak nekik. (Lk. 10. 7). Tőle ezt kérdezik: mi az oka, hogy Jánosnak és a farizeusoknak tanítványai bőjtölnek, a te tanítványaid pedig *nem bőjtölnek*? (Mk. 2. 18). Jézus azt feleli, hogy az ő tanítványai is bőjtölni fognak, amikor lesz reá okuk, de ugyanakkor mondja el az új folt és ó ruha, az új bor és a régi tömlő hasonlatait is. Mikor tanítványai szombat napon kalászatot téptek és azokból a magvakat megették, a farizeusok azt kérdezték Jézustól: miért mivelik azt *szombatnapon, amit nem szabad*? És Jézus Dávidra hivatkozott, ki megette a szent kenyereket, amelyeket megenni nem szabad csak a papoknak, és adott a társainak is; és kijelentette nekik, hogy a szombat van az emberért és nem az ember a szombatért. (Mk. 2. 27). Másutt meg a törvényből mutatja ki, hogy „szombatnapon megtörik a papok a szombatot a templomban és nem vétkeznek (Mt. 12. 5). Amikor Jézus szombatnapon gyógyított, a zsinagógafő haraggal veti ezt Jézusnak a szemére. Jézus pedig képmutatásnak tartja azt, hogy a farizeusok szombatnapon nem segítik embertársaikat, holott marháiknak e napon is segítnek. (Lk. 13. 14-16; 14. 1-5).

Jézus tehát szabadon bírálta a törvényt és a hagyományokat. Azoknak hiányait kimutatja, amikor azt állítja, hogy a házassági törvény, amelyet Mózes hozott, csak célszerűségi okokból, a szívek keménysége miatt (Mt. 19. 8) engedte meg a feleség elbocsá-

tását, de házasságtörő, aki azt a házasságot megsemmisítő egyetlen ok (paráznaság) nélkül megcselekszi. A hagyományos vak hitet is megtámadja, mikor azt kérdezi: mi módon mondják az írástudók, hogy Krisztus Dávidnak fia? (Mk. 12. 35). És a betűszerinti csupa megtartást elítéli, mint semmitérőt. Ő a törvény teljesítésében mindig az erkölcsi értéket és nem a pusztá engedelmeskedést és az ez által elérhető dicséretet és más szolgálai jutalmakat becsülte. Érezte, hogy a törvény által megkívánt cselekedetek mindenikében van jó és helyes is, de van olyan is, amely az általa érzett erkölcsi színvonalnak már nem felel meg. Ezért a törvényt így idézi: „hallottátok, hogy megmondattok a régieknek“. (V. ö. Mt. 5. 27-31; 33-38-43), s valószínűleg tőle származnak az ó ruháról és új foltról, a új borról és a régi tömlőkről szóló hasonlatok is, amelyek mind a három szinoptikus evangélium ismeri. Ő a törvény egyes, különálló rendelkezéseiben épen úgy kereste az elvet, a rendszert, az összefüggést és egységet, mint a természettudós a külső jelenségekben, vagy a bölcsész a gondolkodás tényeiben. Ő elsősorban morálfilozófus volt, ki az erényeket és kötelességeket öntudatosan egységre óhajtotta visszavezetni és vissza is vezette.

Tanításának legfőbb elvei, amelyeket sem a rozsdá, sem a moly meg nem emésztett, épen ezen egységrevetetés szolgálatában állanak. A társadalmi kötelességek legfőbb elve ma is abban az aranszabályban van letéve, amelyet ő adott: amit akartok, hogy az emberek ti veletek cselekedjenek, mindazt ti is úgy cselekedjétek azokkal; mert ez a törvény és a próféták“ (Mt. 7. 12 v. ö. Lk. 6. 31).

Egy alkalommal egy írástudó farizeus kérdezte meg tőle, hogy melyik az első minden parancsolatok között az első. És Jézus így felelt: Minden parancsolatok között az első: halljad Izrael, az úr, a mi istenünk egy úr. Szeressed azért az urat, a te istenedet, teljes szivedből, teljes lelkedből, teljes erődből. Ez az első parancsolat. A második pedig hasonlatos ehhez: szeresd felebarátodat, mint magadat. Nincs más ezeknél nagyobb parancsolat“ (Mk. 12. 28-31 v. ö. Mt. 22. 34 Lk. 20. 39). Jézus e mondásához az első evangélium még hozzátoldja, mint a Jézus szavait: „e két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták“. Aki az öntudatot, a lelket szereti vizsgálni, alig tud e történettől megszabadulni s ezért végig kell azt kísérenünk. Az írástudó akkor így válaszolt: Jól van, mester, igazán monád, hogy egy isten van

és nincsen kivüle más. És szeretni őt teljes szívből, teljes elméből, teljes lélekből és teljes erőből és szeretni az embernek felebarátját, mint önmagát, többet ér minden égő áldozatnál és véres áldozatnál“. Jézus pedig látván, hogy bölcsen felelt vala, monda néki: „Nem messze vagy az isten országától“.

E kettős parancsban is az elvonásra, az egység keresésére nyílt példát találunk. Az elvont igazság nagyságát még az írástudó farizeus is belátta, kiknek osztályát pedig Jézus a nép vak vezetőinek és erkölcsileg halottaknak tartotta. A kifejezett elv egységét mintha a parancs kettős volta kissé zavarná, de már Jézus is az isten iránti szeretetet mondotta elsőnek minden parancsolatok között, amelynek a második csak következménye, s az írástudó is az elsőt tartotta a lényegnek. És e legfőbb elvet, a törvény és a próféták összefoglalását Jézus más alkalommal is kifejezésre juttatja tanításaiban, amelyekből azt bővebben meg tudjuk érteni. Az ő felfogásában e világ az *isten országa* volt, amelyben isten akaratának kell uralkodnia. Ő azért imádkozott, hogy jöjjön el az isten országa és legyen meg az ő akarata e földön. Az írástudónak is azt mondja, hogy nincs messze az isten országától, ha átérzi az isten iránti nagy parancsolat igazságát. Más alkalommal nyíltan kijelenti, hogy a törvény és a próféták Keresztelő Jánosig valának; az időtől fogva pedig az istennek országa hirdettetik (Lk. 16. 16., v. ö. Mt. 11. 13). A Máté evangéliumának vallásos és erkölcsi érzékkel bíró nagy írója őrizte meg Jézusnak nagy összefoglaló mondását: keressétek először az isten országát és az ő igazságát (6. 33) és a másikat, mely nem kisebb ennél: legyenek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes (5. 48).

Jézusnak e még soha meg nem értett, vagy legalább keresztenyek által sem követett nagy mondásaiban van lefektetve az az erkölcsi legfőbb elv, mely minden kötelességet meghatároz, minden erényt egyesít és minden törvényt összefoglal. Nevezhetjük ezt Jézussal az isten országa keresésének, az isten szeretésének, erkölcsi tökéletességnek, az istennek tetsző igazságosság keresésének, istenfiúságnak, vagy legtisztább értelemben tán *istenhez való erkölcsi hasonlóságnak*. A Jézus felfogásában ez az első, a legnagyobb és egyetlen érték, amely minden egyébnek, az egész életnek és az egész mindenségnek értéket ad. Isten tökéletes: az embernek is annak kell lennie, hogy legyen fia az ő mennyei atyjának (Mt. 5. 48). Isten felhozza az ő napját mind a gonoszokra, mind a jókra, és

erőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak: az embernek is szeretnie kell felebarátot és ellenséget egyaránt.

E jézusi elv megértése után Jézusnak csaknem minden mondása, cselekedete és ítéletei a törvény mellett és ellen egyaránt érthetőkké lesznek. Aki áldozni megy az oltár elé és eszébe jut ott, hogy atyjafiának panasza van ellene, hagyja ott az ő ajándékát az oltár előtt és előbb béküljön ki az ő atyjafiával (Mt. 5. <sup>23</sup> <sup>24</sup>). Aki csak haragszik az ő atyjafiára ok nélkül, méltó az ítéletre, s aki felebarátját csak bolondnak nevezi, méltó a gyehenna tűzére (Mt. 5. <sup>22</sup>). Jézus nem a külső cselekedetet, hanem mindig a szívet, a lelkületet vizsgálja, hogy az hasonló-e erkölcsileg az istenhez. Áldozás, ima, alamizsnálkodás és böjtölés önmagukban, a csupa véghezvitel által semmit sem érnek. Ha pedig ezeket azért teszi valaki, hogy az emberek lássák és dicsérjék, bűnösök is (Mt. 6. <sup>5</sup>).

Ez egy óriási nagy lépés volt az isten országa felé a zsidó legalizmus és ceremonializmus birodalmából, amely az akkori megszabott törvényes cselekedeteket és különösen a vallásos gyakorlatot tövében támadta meg. Nem lehet tehát csodálkoznunk, hogy Jézus e téren szemben találta magát a közfelfogással is, de különösen a farizeusokkal, az írástudókkal és a papokkal. Ez volt az az új bor, amelynek új tömlők kellettek. Jézus a vallást a szertartások végzése helyett a lélek vallásává akarta tenni s ezért akadhettek vallatásánál tanúk, kik bizonyították, hogy Jézus ezt mondta: lerontom ezt a kézzel csinált templomot és három nap alatt mást építek, amely nem kézzel csináltatott (Mk. 14. <sup>6</sup>). Ő az emberi lelket tekintette ilyen templomnak, amelyben isten nem áldozatot, hanem irgalmasságot, szeretetet követel (Mt. 9. <sup>13</sup>; 12. <sup>7</sup>). Ez lehet az a ruha is, amelyet a király az ő fiának menyegzőjén a jelenlevőktől megkövetel (Mt. 22. <sup>11</sup> <sup>13</sup>). Ez hiányzott az írástudóknál és farizeusoknál, akik Jézus szavai szerint megdézsmálták a mentát, a kaprot és a köményt, de elhagyták amik nehezebbek voltak, az ítéletet, az irgalmasságot és hívséget (Lk. szerint az isten szeretetét); megszűrték a szunyogot, a tevét pedig elnyelték (Mt. 23. <sup>23-24</sup>); akik bezárták az istennek országát az emberek előtt, de felemésztk az özvegyek házáat (23. <sup>13</sup> <sup>14</sup>).

Jézus a törvény ellen semmit sem tett, hanem azt csak betölteni akarta. A szertartások végrehajtása ellen is kifogása csak akkor volt, amikor azok az erkölcsi tökéletesség rovására hajtottak végre, és tanítványainak teljes szabadságot engedett, hogy azokat

betartsák, vagy megszegjék. De az erkölcsi tökéletességet, az istenhez való hasonlóságot olyan kötelező parancsnak tekintette, hogy annak érdekében bárhol és bárkivel szembe szállott, tekintet nélkül annak következményeire. E kényszerítő parancs, e categoricus imperativus vezette őt Jeruzsálembe, ez kényszerítette a templom megtisztítására, ez adta szájába a legerősebb kifejezéseket és a legélesebb hasonlatokat, amilyeneket az ő szelid és alázatos lelkétől alig lehetett várni. Tanítványait is arra tanította, hogy ne féljenek azoktól, akik a tes'et ölik meg, hanem attól, aki mind a lelket, mind a testet elvesztheti a gyehenna tüzeiben t. i. az istentől (Mt. 10. 28). „Mert nem ti vagytok, akik szóltok, hanem a ti atyátoknak lelke az, aki szól tibennetek (ib. 20. v.)

Istennel szemben azonban teljes szeretetet, alázatosságot és őszinteséget követelt. Szerinte nem a dicsekedő farizeus imája kedves isten előtt, hanem a bűnösségének tudatában levő vámszedőé (Lk. 18. 10-14). Áldozattal, imával, böjtöléssel és alamizsnálkodással sem lehet isten előtt érdemeket szerezni. Hanem istennek az az igazi szolgája, aki minden parancsolatot teljesít és magát mégis haszontalan szolgának tartja, mert csak azt cselekedte, ami kötelessége volt (Lk. 17. 10). Az isten iránt való szeretet csaknem kifejezhetetlen dolog Jézus előtt s ezért mondja a nagy parancsolatot olyan sok szóval: szeressed az urat, a te istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből. Másutt az istenben való hitet kívánja olyan oly erős körülírással, amint csak teheti, úgy, hogy egészen a képtelenség határáig viszi: Ha valaki azt mondja ennek a hegynek: kelj fel és ugorjál a tengerbe és szívében nem kételkedik, hanem hiszi, hogy amit mond megtörténik, meg lesz neki, amit mondott (Mk. 11. 23). S ismét más helyen tanítványainak azt mondja: ha annyi hitetek volna, mint a mustármag, azt mondanátok ez eperfának: szakadj ki gyökerestől és plántáltassál a tengerbe, és engedne néktek (Lk. 17. 6). E képtelenségnek látszó leírás azonban csak azt fejezi ki, hogy istenben erősen, nagyon erősen kell hinni, úgy, hogy ahoz kétkedésnek árnyéka se férhessen.

Az istenhez való hasonlóság és szeretet azonban a földi életben az emberekhez való szeretetben, a társadalmi erkölcsstanban nyeri meg a maga gyakorlati értékét, tehát a második parancsolatban, mely az elsőnek csak következménye. Ha isten tökéletes, úgy nekünk is tökéleteseknek kell lennünk. Ha isten mindenkit

szerelem, úgy nekünk is mindenkit kell szeretnünk. Ha isten önzetlen, úgy nekünk is önzetleneknek kell lennünk. E tökéletesség, szeretet és önzetlenség mértéke azonban nem a külső cselekedet, hanem az a lelkiület, amelyből a cselekedet fakad. A szegény özvegy két fillérje több volt Jézus előtt, mint a többi mind, amit a gazdagok a templom perselyébe vetettek (Mk 12, 43-44).

A szeretet gyümölcse a *megbocsátás*, amelyet Jézus szerint nem hétszer, hanem hetvenhétszer is kell gyakorolni az ellenünk vétőkkel (Mt. 18. 21). E megbocsátás azonban nem elnézés és szemethunyás, hanem megkívánja, hogy a sértő a tettét megbánja (Lk. 17. 4). Isten is csak bevallás és megbánás után bocsát meg s így a megbocsátás *nem egyoldalú* tény. A bocsánat mindig készen állhat úgy nálunk, mint istennél, de az teljessé csak a másik fél megbánásával lehet. Isten csak úgy bocsáthatja meg a mi bűneinket, ha mi is megbocsátottuk azt embertársainknak. S valóban nincs erkölcsileg inkább elítélhető jellem, mint a kegyetlen szolga (Mt. 18. 23-35), kinek a király elengedte az ő adósságát, ő pedig megragadta, fojtogatta és börtönbe vetette az ő adóssát.

A szeretet hiányára vall a *mások ok nélküli megítélése*, mikor valaki másnak a szemében a szálkát nemcsak észreveszi, hanem ki is akarja azt nagy kegyesen venni, de nem látja a nagy gerendát, mely az ő szeméből lóg ki (Mt. 7. 1-5). Aki felebarátját bolondnak nevezi, méltó a gyeheha tüzére (Mt. 5. 22). De elnézést Jézus e tekintetben sem kíván, hanem megengedi és megkívánja a magán szemrehányást és dorgálást (Lk. 17. 3), sőt a sérelemnek a mások ítélete elé vivését is (Mt. 18. 15 sköv.). Mikor azonban valaki meg van győződve arról, hogy erkölcsileg vakkal, erkölcsileg halottal van dolga, hol az az állapot van, amelyet ma *moral insanity* néven nevezünk meg, Jézus tanácsa az, hogy „ne adjátok azt, ami szent, az ebeknek, se gyöngyeiteket ne hányjátok a disznók elé“ (Mt. 7. 6). Ilyen forma tanácsa van a gonoszság, az erőszak és kényszer esetére is: Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik arcodat is; aki elakarja venni a te alsó ruhádat, engedd oda neki a felsőt is; aki kényszerít téged egy mértföld útra, menj el vele kettőre (Mt. 5. 39-41).

Vajjon az ilyen szeretet nem vezet-e visszavonulásra és nem akadályoz-e a fejlődésnek? Jézus szerint nem. Éppen az találja meg az ő életét, aki szolgálatban és önfeláldozó szeretetben elveszíti azt (Mk. 8. 35). A szeretet a tökéletességnek bizonyossága s csak ez

által lehet az ember hasonló az ő prototypusához, az istenhez, a jóság egyetlen mintájához (Mk. 10. 18). Csak ebben vannak a lelki, a mennyei kincsek, amelyek semmiképen el nem vesznek (Mt. 6. 19-21). Hanem az veszti el életét, aki önzően eszik, iszik és gyönyörködik (Lk. 12. 19), akinek nehezebb bejutni az isten országába, mint a tevének átmennie a tű fokán s aki nem istenben gazdag.

Jézus szerint a szeretetnek ez élete nem könnyű, hanem szoros kapú és keskeny út vezet hozzá és kevesen vannak, akik megtalálják azt. Tágas az a kapú és széles az az út, amely a veszedelemre visz és sokan járnak azon (Mt. 7. 13-14). Isten, a jó gazda, munkát követel és a tétlenekhez így szól: miért álltok itt egész napon át hivalkodván (Mt. 20. 6). A reánk bízott talentumokat számonkéri és a haszontalan szolgát a külső sötétségre veti (Mt. 25. 30). De munkásait nem a végzett munka mennyisége szerint fizeti, hanem az odaadás, a szeretet arányában. A tizenegy órakeresztény munkás annyit kap, mint a reggel felfogadott s a keresztfán megtérő bűnös még ott lehet Jézussal a paradicsomban.

Azonban a szeretet élete *nem is önsanyargatás*. Jézus nem vetette meg ezt a világot, hanem gyönyörködött benne. Ő és tanítványai nem böjtöltek, hanem az együttlét idejét nász idejének tartották (Mk. 2. 19). Jézus részt vett a lakomákon a Lévi, a Simon, a Mártha és Mária és a farizeus házában (Lk. 5. 29; 7. 37; 10. 40; 11. 37) s ellenségei épen falánk és borivó embernek nevezték (Lk. 7. 34). Így nagyon különbözött a zsidó próféta típusától és a keresztyén szerzetestől. A családi boldogságot és szentséget minden módon igyekezett védeni és megtartani (Mt. 7. 10-13; 5. 2-23; Mk. 10. 6-12).

A szeretet életét tartotta tehát Jézus olyannak, mely a törvényen felül áll, annak minden hiányát pótolja és az emberiségnek boldogságot, az életnek értéket és méltóságot ad. Most, amikor az ő születésének emlékkünnepére keresztyéni módon lelkünket készítjük elő,\* mindenestre szükséges, hogy elmélkedjünk a szeretetnek nagy törvényéről. Komoly, de fennsleges Jézusnak ez életfelfogása és éles ellentétben áll azzal a keresztyének között sem ismeretlen felfogással, hogy az élet léha hiábavalóság, melynek értéket csak az átélte élvezetek, megszerzett hatalom és büntetlenül elkövetett

\* E felolvasás adventi vasárnapon tartatott.

visszaélések adhatnak. Jézusnak egész élete harc volt a képmutató, az elfogultság és gonoszság ellen. Ha mi az ő követőinek valljuk magunkat, legalább is tisztában kell lennünk azzal, hogy az ő tanításai kielégítik-e a mi lelkünk szükségéit, avagy más-e már a mi istenünk, mint az, akiről ő tanított, más-e már a valóság, mint amit ő annak tartott? Törvények, erő és kényszer adnak-e üdvöt az emberiségnek, vagy pedig a lélekből önkényt fakadó szeretet? E kérdésekre mindenki csak magának adhat feleletet, de adja meg azt magának. A felelet nem lesz mindenkinél ugyanaz, mert a tövis nem teremhet szőlőt, sem a bojtornán fűgét. De ne tartsa magát a Jézus követőjének az, aki nem az és a keresztény névből mégis, mint jó cégérből csak hasznot akar húzni. Ha ezekről elmélkedünk, méltán várhatjuk az isten országának eljövetelét és a farizeizmus eltűnését.

## A vallás forrásai.\*

Irta: Dr. Boros György.

Napjainkban mindenki tudja, hogy a fény segítségével milyen sok munkát lehet elvégezni. Hogy a fényvel meglehetősen rögzíteni az emberi arcot, nemcsak tudjuk, hanem a zsebünkben hordozott Kodákkal magunk is elvégezzük. A tudomány immár a színeket is papírra tudja tenni a fény segítségével. A hangot a villany körülviszi, ha kell a földtekén s csak napok kérdése, hogy a beszélő arcát is elénkbe varázsolja valamely őrdögi kagyló.

Én nem ilyen fiatal eszközöket kívánok fölhasználni ezúttal, hanem olyan régieket, amilyen maga az ember. Én a hang segítségével, az agy lemezére fogom vetíteni a gondolatot, a magam gondolatát. Énnél is többet szándékozom tenni: elvarázsolom hallgatóim gondolatát, összekapcsolom a magaméval és működésbe hozom az agy villanyáramlatát, amit lelkiműködésnek nevezünk és egy csomó lélekképet mutatok be, amelyeknek egy része mérhetlen messzi időben született meg s le volt foglalva, meg volt rögzítve a régen használt dűrva eszközökre, egy darab kemény kőre, fára, fakéregre, fa vagy más növény levelére. Onnan arról az ősrégi élettelen tárgyról az emberi lélek varázsló fényével fölébresztem az alvó lelket, amely azokban a furesa jelekben lappang s itt hallgatóim előtt mozgásba hozok, nem embereket, nem arcokat, hanem azoknál milliószor finomabb dolgokat: gondolatokat, még pedig nem is földi, hanem mennyei dolgokról, magokról az istenekről, vagy keresztény felfogás szerint, a mennyei atyáról, az egy igaz élő Istenről. Kérem hallgatóimat, tartsák nyugodtan lelkük kifeszített vásznát, gyűjtő lencséjét.

\* Felolvasatott Tordán az unitárius templomi estélyen 1912 dec. 23-án

Hogy célokat elérhessem, még más kérésem is van. Kérem tegyenek úgy, a hogy a mozgófénykép termeiben tenni szoktak: a nézőteret egészen sötétítsék el, hogy semmi egyebet ne lássanak, csak a vetített képet. A vallásos dolgok tanulmányozásában az okoz legtöbb nehézséget, hogy gyermekkorunkban, elkezdve a szülői háznál, végig az iskolán, a könyveken, szüntelenül szikráznak lelkünkben a vallás gondolatai, képei, fogalmai, szavai. Az első imádságot, melyet anyánktól tanultunk, soha el nem tudjuk felejtani. Az a mese, amelyben tündérek, ördögök, boszorkányok szerepelnek, befészkelte magát lelkünkbe az imádság mellé s ott a jó Istenke mellett, aki mindent adott nekünk, aki elküldte az anyját, a kis Jézuskát, ott van a csúnya ördög kis fülével, éles szemével, lúzes nyelvvel, a boszorkányok hosszú seprűjökkel. Egy egész nagy titokzatos világ, amelyből éppen olyan nehezen tudunk kibontakozni a haza vezető útra, mint a sűrű bokrok között elévedt kis leánya.

Ha tehát a vallás képeit tisztán akarják látni, akkor ne nézzenek és ne gondoljanak semmi egyébre. Különösen ne hasonlíttassák össze a nagyon régi dolgokat a mostaniakkal, mert akkor úgy járnak, mint az Arany János falusi kis leánya a Pesten.

A vallás világában is mindig olyan nagy különbségek voltak, mint a művelődésében. A párizsi divatos hölgy és a provencei paraszt asszony is francia és az anyakönyv szerint egy valláson vannak, de ha összetalálkoznak, sem a nyelvöket nem értik meg, sem az Istenöket nem ismerik meg.

A haladás hívei az egész művelt világon igyekeznek éppen úgy öltözködni, mint a párizsi divathölgy, de a francia nemzet vezérei immár rájöttek, hogy ha az országban a párizsi anyák divatja terjed el, egy pár száz esztendő alatt kipusztul az egész nemzet.

Ezzel azt akartam jelezni, hogy szükséges olykoron visszatekinteni őseinkre, hadd lássuk meg, miből lettünk azzá, amik vagyunk.

Azzal ma tisztában van a tudós világ is éppen úgy, miní a hívők világa, hogy a vallás az emberi léleknek

éppen olyan sajátos tulajdonsága, mint a virágnak az illata. A gyöngyvirág illatához hasonló illatot vegyi úton elé lehet állítani, de nem a gyöngyvirágot és nem azt az illatot, amely az övé. Az az ő kebléből fakad s vele együtt él és vele hal meg, de csak azért, hogy a jövő tavaszon, midőn az Isten templomába kerül, annál finomabb és tökéletesebb áldozatot mutasson be, az ő égi istenének a napnak, minél gazdagabban táplálta őt az anyaföld.

Az erdőszéli szelid gyöngyvirág kis harangjai becsábitanak az erdő közé. Ha lehetséges, képzeljük, hogy az őskori erdő őskori emberével állunk szemben, ott a barlang szélén, vagy a fa oduja előtt, vagy a növénygyalypából, állatbőrökből készült sátor alatt. Nagyon nehezen értjük meg beszédüket, mert biz' az csak olyan tagolatlan hangok töredéke. Ha haragszik, inkább hasonlít az oroszlánéhoz, vagy a kígyóéhoz, ha barátságos, a bugógerlééhez, vagy ki ismeri már a kivészett ős állatok hangját? Olyan állati, olyan vad, olyan nyers, mint amilyen nel táplálkozik, de azért nem szabad túlságos kicsinyre becsülnünk. Több ő, mint aminek látszik és az idő s a szükség sok bölcseségre megtanítja. Azt is bizonyosra kell vennünk, hogy ő nemcsak azért ember, mivel egyenesen jár kéllábon, hanem főleg azért, mert lélek van benne s ez a lélek őt is minden jóra elvezéri. Ez a lélek teszi őt okos lényé és vallásossá. «Legyünk tisztában azzal, hogy a vallás az emberiség lelki életében alapvető elem, őseredeti és nem származott». (Bousset.)

Ha az ősemlék cselekedeteit számba vesszük, azt találjuk, hogy mindenikben van bizonyos vallásos tartalom. Talán azt is kimondhatjuk, hogy a tudományt, művészetet, a zenét, a költészetet és ezeknek számos fajait a vallásos érzés teremtő, vagy teremtési vágyó tevékenységeinek köszönhetjük.

Bibliánk az ősemléket az Ábel személyében úgy állítja előnkbe, mint aki égő áldozattal kedveskedik Istenének. Nagyon valószínű, hogy a még ősbibb ember az égi vagy a földi istene kedvéért fedezte föl a tüzet, mert az kétségtelenül megállapítható, hogy mindazokon a szenthelyeken, melyeket az újabbkori tudományos ásatások napfényre hoztak a tűzhely, az áldozati oltár főszerepet játszik.



Az állat és az ember örökös harcban áll egymással. Az ember az erősebb, a mérgesebb, a gyorsabb állatot s mindeniket, amelyiktől fél, azzal igyekezik meghódítani magának, hogy házi istenévé fogadja. Ez a féltő tisztelet áldozatra készíti s egyben megtanítja a művészkedésre is. Kifaragja magának fából, kigyúrja agyagból, vagy kialakítja kobol, majd bronzból s végül mivód a művelődés a művészetet megteremti, várost épít neki, trónra ülteti s uralkodóvá teszi az egész nép fölött.

Az innék nagyon becsülik és szent madárnak tartják a kakukot, mert amikor megszólal, a virágok nyílni kezdenek, a bokrok s fák levelet hajtanak, vagyis megjelenik a tavasz. Ezért mondják: a kakuk bűvös madár, aki a szavával elő hívja a tavaszt. A mekszikóiak és indiánok a kolibrít tisztelik ugyanazon címen. Az egyiptomiak az ibist szentnek tartják, mert amikor ő a Nilus partján megjelenik, a Nilus áradása kezdődik s megtermékenyül a föld.

Némelyik népnél az a hit uralkodik, hogy a kőben, lában, a vízben, a szélben, szóval mindenben szellem lakozik. A szegény néger azt hitte, hogy az ördög babonázta meg, mikor a szeg a lábába ment. A jó keresztény, ha nem is hiszi azt, de rendesen nagy felindulással kimondja, hogy «az ördög vigyen el». A négernek összes fajai között el van terjedve az a hit, hogy minden négernek van egy védőszelleme. A szellem valamely tárgyban lakik s azt ő magával hordozza.

Nem akarom azt mondani, hogy még a modern keresztények is hordoznak a keblökben, vagy rejtegetnek az asztalukban ilyen ősfajta féltis-istent, de azt érdekes figyelmet be venni, hogy panaszkodik a bibliánk az egyiptomból menekülő zsidókra, mert Áron az Egyiptomból ellopott arany ékszerekből bálvány borjukat önt a népnek és azt mondja: íme ezek a te isteneid, akik kihoztak Egyiptom földéből.

Miután már kijutottunk az u. n. «választott nép» közé, nem folytatom tovább a nagyon ősi dolgok felsorolását, bár nagyon érdekesek.

Figyelmeimbe idézem olvasóimnak azokat a esodás

miveleteket, amelyekkel Mózes igyekezett rábírní az egyiptomi Faraót, hogy elbocsássa a népet. A kezében levő veszőt földre dobja és kigyó lesz belőle. Kezét keblébe teszi és poklos volt a kéz. Vízét merít a folyóvízből és az a földön vérré válik. Mindez bibliánk szerint a zsidók istenének, Jahvenak a műve, de tényleg annak a bűvészetnek az alkalmazása, amellyel keleten a magusok, a jóslók, a nép szószólói, orvosai, papjai és prófétái föl voltak ruházva.

Ez azt jelenti, hogy a nép idő múltával a tárgyakraól az emberre ruházta át az isteni erőt. Annak a bizonyos embernek meg volt a szelleme. A szellem segítségével mindent meg tudott tenni. Ez a bűvész, akit látónak neveztek, mert a litokba bele tudott tekinteni, a közönséges emberékétől eltérő életet élt. A pusztában a hegyek között, a folyó mellett bujdosott, böjtölt, szegényes ruhát viselt, haját, szakálát nem vágatta le. Ha megjelent a nép között, vagy a szent helyen valamely zene, vagy dob szóra táncolni kezdett, rendszeren az ollár körül, vagy a szent fa alatt, vagy a bálvány előtt. Szörnyű módon ugrándozott, üvöltött, lépte ruháját, testét. Hogy a hatás annál bűvösebb legyen, este fáklya vagy lúz mellett végezte munkáját mindaddig, amig szájából patakszani kezdett a hab, holtra kimerülve összeesett. Ámde mindezt nem ő, hanem a benne levő szellem eszelekedte.

Ha lehetséges volna, szerelnék egy óriás tengeri varázsolni olvasóim szeme elébe, hadd lássák, mily nyugtalanul úzi, öli, újra szüli s megint elnyeli egyik hullám a másikat, hadd lássák, mint vetődik fel egy-egy hatalmas tengeri szörny, mint süllyed alá a halász-bárka s miként került vissza újra, miként lesz siri csend, miként játszanak a hajó hű kísérei, a delfinek ott mellette, utána, miként imádkozik a beteg útas a láthatatlan Istenhez, az egészséges miként gyönyörködik a tenger óriásaiban, a melyek gyermek módjára labdáznak a nagy járművel, — mert akkor képet tudnék nyújtani az ember vallásos lelke sok ezer éves, megfoghatatlannak látszó nagy megnyilvánulásairól, melyekben sok volt a katasztrófa, sokszor volt gazdag aratás, boldog őszi ünnep, keserves téli

haldeklás, olyan amelyet éppen most élünk, midőn a nap nem tart delelőt nálunk, sőt a máskor fényes dél, ködbe burkol, hogy legfennebb halvány lúzgolyóját lássuk a sokszor imádott dicső napnak. Most a keserves téli haldeklás idejét éljük, midőn Sámson magára ontja az esztendő oszlopos téli palotáját, hogy az erős, a félelmes férfi megnajon, de csak azért, hogy azután jöhessen az újszülött, aki megváltja a világot a sötétségtől, a messiás, akiben megdicsőültek az emberek. (Karácsony képe.)

Maradjunk csak egy percig még e bibliai hős körül. Lám mellette van a nő, az ő szerelmes Delilája. Panaszkodik az inceselkedő nő, hogy immár háromszor szedte rá és nem mondta meg, miben van az ő nagy ereje.

«Mikor aztán őt minden nap zaklatta szavaival és gyötörte, halálösen belefáradt a telke és kitérte előtte egész szívét: borotva nem volt soha az én fejemen, mert Istennek szentelt vagyok anyám méhétől fogva. Ha megnyíratom, eltávozik tőlem az én erőm és megerőtlenedem és leszek, mint akármely ember».

A hűtlen nő elárulta hitvesét az ellenségnek s a filiszteusok Dágon istene győzedelmeskedett a választott nép Istenén.

Istenek harca volt ez és nem embereké. Ha föl nézünk a híres Babel országába, ott uralkodik a nagy Semes isten, aki bizony nem más mint a zsidók Sámsonja. Ő neki városa, népe, királyi széke, udvara, hitestársa van. Városa a nagy Babilon, királyi széke az ég, hitestársa, helyesebben istentársa a hold, aki éjjel végezi büvölő, bájoló s igen gyakran törbe ejtő munkálkodását. Hogy ne hodonának neki az erősek, mikor ő helyettesíteni tudja a legerősebbet is, azt, aki megperzseli rókák színére a búzaka-lászos mezőt, azt aki megtölti méhvel és mézzel az orosz-lánnak tetemét, mert az orosz-lán jegyében uralkodik teljes erejében a nyári nap s akkor perzsel és érlel átdó sугara

Ott fönn az északon isten módjára imádják, himmuszo-ka-t zengenek tiszteletére, éppen mint mi az őszi áldáskor: Lenn Izraelben a vallás költője szenttéörténetté varázsolja csodás életét a maga istenei dicsőítésére.

Lám a lélek tengerének hatalmas hulláma a magas északról, onnan, hol az Ádám és Éva paradicsoma volt, le egészen ide a tejjel és mézzel folyó Kanaánba, a hová a Nebo, vagyis a próféta hegyéről betekintett Mózes az ígért földre.

Mit ígért és mit adott? Igérte, hogy népévé fogadja, megáldja városokkal, folyókkal, a Libonus illatozó mirtusfaival és a halmok óriás szőlőgerezdjeivel. De mi történt? A bennszülött nép istenei a Baálok, azt mondják, mienk a föld, mienk a város és a nép hallgat az idegenek csábító szavaira és az igaz Isten helyett a báiványoknak füstölögnek az oltárok, mert minden férfi Ádám és minden nő Éva s mindenik hallgat a kigyó inceselkedő szavára.

Ismét egy egész nagy hitvilág kapújánál állunk. A kigyó éppen olyan isten volt, amilyen a krokodil, vagy a tengerparti mérges lény: Belzebub.

De a kigyó nemcsak inceskedik, ő tudást is ad, mert a tudást megelőzi a vágy az Isten titkai után való epedés. De vigyázzon az ember, nehogy igen sokat tudjon, mert az istenek féltik hatalmukat, nem engedhetik meg, hogy az emberek olyanok legyenek, amilyenek ők.

Azt megkivánják, hogy higgyenek és bőven megjutalmazzák az igaz hívőt, mert ha az ellenség Jónást a tengerbe dobja, a cethal kifogja, elnyeli és három napra újra szabadon bocsátja. Dánielt és lársait az oroszlánok nem bántják, a lúz nem emészti meg, mert ők hisznek az igaz Istenben.

Akik hisznek, azoknak mindenen egyaránt javukra szolgálnak. A hívő zsidó kiszabadul a fogságból, az istenfia sirjától elvétetik a kő. A Krisztus üldözőjének megjelenik a mester és az üldöző apostollá szegődik s országokat térít az igaz hitre, mert mindenütt vannak ismeretlen istenek, kiknek csak a nevét, vagy a képét látják, de őt magát nem ismerik, mert nem a lélek szemével nézik.

Mert azt hiszik az emberek, hogy amikor tudják, hogy a föld forog a nap körül s hogy számtalan ismeretlen csillágrendszer van még a nagy világűrben, már tudnak mindent s nem hallgatnak a parancs szavára, ne csinálj faragott képet azoknak formájára, amik fenn vannak az ég-

ben. Az emberek azt hiszik, hogy a mikor nagyító lencséjükkel meglátják azt, ami a mi szemünknek láthatatlan, már ismerik a föld titkait s midőn kiszámítja Halley, hogy egy rendetlen úton járó bolygó egy bizonyos év bizonyos napjaiban visszatér a mi szemhatárunkra, vagy amikor elhitei a nagy Darwin fia, hogy a hold ezelőtt tizenkét millió esztendővel szakadt ki a földből, ott valahol az Amerikaiak egyik sarkából, akkor ők már megfejtettek mindent, pedig még mindig nem feleltek arra az egyszerű kérdésre, mi forgatja a holdat a föld, a földet a nap körül és mi az a láthatatlan valami, ami rá jő arra az egyszerű nagy igazságra, hogy kétszer kettő négy, s arra a egyszerű szomorú igazságra, hogy aminek kezdete volt, annak vége is lesz.

Mi ezt a valamit léleknek nevezzük és midőn itt csendes ülőhelyünkben, itt e szent falak között, a lélek tágas világából lelkünk kifeszített vásznára vetítettünk annyi kis és nagy képet, felsóhajtunk: bizony nagyvá teremtetted uram az embert, majdnem egyenlővé a te angyalaiddal.

Az angyalokkal, akik most itt, ott, mindenütt szerte járnak a szeretet szárnyain és hirdetik a teremtő Isten nagyságát, aki a kicsinyekben dicsőíti meg magát és megengedi, hogy bennök a szülő az új teremtményt, a tökéletesebb lélek hajlékát lássa, azért, aki már többé nem lenn, nem a kőben, a fában, nem is csak az égen, vagy a tengerben, hanem mindenben a lélek nagy, örök és oszthatatlan s mégis oly mérhetlen formában megjelenő alkotásaiban látja meg és leli föl az Istent. S midőn a sok tudásban kimerült, a sok látásban elfáradt, így sóhajt föl: «Köszönöm uram, hogy kijelentetted a kisdeteknek, amit a magyok elől elrejtettél».

## Unitáriusok Németországban.

Irta: Dr. Gál Kelemen.

Reinhessenben, Worms közelében 17 faluban egy pap vezetése alatt körülbelül 2700 unitárius lélek él. Ezeknek a dolgairól akarnék papjuk szerkesztésében és kiadásában megjelenő *Der Freiprotestant. Deutsch-unitarische Blätter* című folyóirat nyomán egyet-mást elmondani.

Az országos ev. egyháztól való kiválásukat egy új egyházi adó behozatala okozta. 1876-ban megalapították a *szabad protestans vallásos közösséget*, amely most tagjaitól még nagyobb pénzáldozatot követel, mint az országos egyház. Akik csak az adó miatt csatlakoztak e mozgalomhoz, azok lassanként elszakadtak s visszatértek az országos egyházba. Papjuk ezt nem veszteségnek, hanem egészséges tisztulásnak mondja. Az ottmaradtok egyháziassábbak, vallásosabbak, mint amilyenek az országos egyházban voltak. A föld termékenysége, a lakosok fajvegyülése, mozgalmas történetük s örvendetes gazdasági föllendülés mind hozzájárult ahhoz, hogy Rhein Hessenben a vallásos fejlődés ilyen szabadelvű irányban történt.

Szabályzatuk szerint a közösség célja: «igazi vallásos, erkölcsös élet fejlesztése a haladó, tudományos kutatással, valamint a jelenkor összes kulturális fejlődésével való összhangban». A 7. §. elvárja a tagoktól, hogy mintaszerű erkölcsi életet élnek. De valláson nem csupán erkölcsöt értenek, hanem a lélek életét Istenben, az ember szellemi közösségét istennel. És «az isten» fogalmát panentheistikus értelemben veszik.

Hitvallásuk: «Hiszünk istenben, a világmindenségben mindenütt jelen való szellemben. Hiszünk Jézus Krisztusban, mint az emberek legtelkesebb és legnagyobb tanítójá-

ban, aki életét áldozta tanaiért, aki megváltója mindazoknak, akik tanáiban nemcsak hisznek, hanem azokat megszívelik s az életben követik. Hiszünk a szent lélekben, mint az ember erkölcsi összszellemében, mely az előhaladó fejlődésben nemes emberiségre, műveltségre és erkölcsre vezet. Hiszünk az isten országában, mint az igazság, jog és emberszeretet országában s a keresztény egyház feladatának azt tekintjük, hogy ez országot mindinkább megvalósítsa. Hiszünk az örök életben, mert magunk körül sehol sem látunk megsemmisülést, csak külső jelenségek változását.»

Az első szabad községek még ragaszkodtak e tanhoz: «hiszek egy istenben s az ő örök országában, amelyet a Jézus Krisztus e világban megalapított». De a mai községek ez alapot nagyrészt már elhagyták. Valamely hitvallásbeli kényszerű, valami külső tekintélyt nem ismernek. Ragaszkodnak ez alapelvhez: «hitünk alapja végső elemzésben sem a biblia, sem valamely emberi tekintély nem lehet, csupán istennek bennünk nyilvánuló kijelentése».

Isteni kijelentés az ember belsejének egyedül irányadó tekintélye. De az embert nem hagyják a maga izoláltan álló eszére, hanem az örök észnek a közösségben nyilvánuló kijelentésére utalják. S ezért a vallásos közösségi életet fontosnak tartják. Vannak «istentiszteleteik», keresztelnek, urvaesorát osztanak és vesznek, de ezek nem szentségek, konfirmálnak, esketnek és temetnek s az ifjúságot dogma nélküli vallásoktatásban részesítik.

Elismerik a személyiség vallási jogát, tisztelik mindenki meggyőződését és minden őszinte hitet. De harcolnak a kor műveltségével haladó hitért s minden türelmük mellett is bizonyos egyházi dogmákat tisztán és határozottan elvetnek, így névszerint a szentháromságot és a Krisztus istenségét. «*Mi elvileg unitáriusok vagyunk, nyíltan tagadjuk a szent háromságot és a Jézus istenségét*». A halál utáni élet hitét ez a vallási közösség egészen az egyes egyéni hitére bizza s az istenre, kiről hiszik, hogy szeretet és sejtik, hogy azt az életet, melyet teremtett, valahogyan meg is tartja.

És úgy képzelik, hogy álláspontjuk szerint a *szabad protestáns* név megilleti őket.

Számosan, csupán Poroszországban évenként körülbelül 12000 lélek, hagyják el vezető nélkül a rájuk nézve idegenné lett egyházat. Hát elveszenek ezek a kereszténységre nézve? Nem kötelesség-e a dolgok ilyen állásában, a kereszténység, sőt az egyház iránt való szeretetből, ezeknek egyházon kívüli, de valóban vallásos szellemmel telt szabad keresztény közösségi életet nyújtani?

Amint a kath. egyház egy reformációt élt át a protestánsok kiválása által, úgy az ev. egyházakra is kedvező hatással lesz a szabad protestánsok kiválása. Wundt néppszichológiájában azt mondja: «nem a fennálló különbségek nivellálása, hanem a különböző formákba való differenciálódás az az irány, melyben a vallásos fejlődés halad.»

Mindezt Walbaum, a szabad protestánsok, a német unitáriusok papja mondja az unitáriusok és más szabadelvűek berlini kongresszusán tartott beszédében, melynek végén a kongresszus tagjaihoz fordul azzal, hogy ismerjék el őket, a szabad protestánsokat, a szabad kereszténységért és vallásos előhaladásért harcolók sorában szükségképpen tagokul s a szabadgondolkodókhoz azzal, hogy ismerjék el az igazságra való becsületes törekvésüket akkor is, ha az nem az istentől *el*, hanem az istenhez vezető, akitől élünk, vagyunk és mozgunk, akitől és aki által van minden ezen a világon (Mit tehetünk róla, hogy ez már a bibliában is így van?) s akinek legyen dicsőség mindörökké.

Wendte, az amerikai unitárius társulat titkára, egy pár évvel ezelőtt meglátogatta a szabad vallási gyülekezeteket. Látogatását érdekesen írja le a *Christian Registerben*, melyből a leírást a Walbaum folyóírata is átveszi. Papjukról írja: Kicsiny termetű, de eleven szellemű, tiszta értelmű és szép hanggal megáldott ember. Tevékeny munkás életet él és sokat szónokol. Minden vasárnap két faluban, vagy városban prédikál. Iskolában vagy valamely nyilvános teremben.

Hétköznapi tanítójával együtt vallást tanít, keresztel, konfirmál s rendelkezésére áll az ő szétszórt híveinek családi életük örvendetes vagy szomorú eseményeinél. Ha tekintetbe vesszük azt a bigott ellenállást, mellyel ő és

hívei az orthodoxsz többségnél a polgári társadalomban és a kormányhivataloknál találkozunk, láthatjuk, milyen nagy lelki erőre, milyen mélységes hitre van szüksége, hogy őket a vallási szabadság és vallási előhaladás mellett szilárd kitartásban megtartsa. Egy órai bizalmas beszélgetés után egy terembe vezettek, ahová e községeknek mintegy 50 képviselője gyűlt össze, hogy üdvözljenek s tőlém bátorítást nyerjenek s a testvéri összatartozás szavait hallják. Csaknem mind férfi, a jobb paraszti sorból, nyakasak, függetlenek a meggyőződés bátorságával. Ötven évvel ezelőtt bizonytságot tettek ők és atyáik az ésszerű és erkölcsi kereszténységhez való hűségükről. Borvidéken érthető a bor mértékletes élvezése ünnepi alkalmon. Papjuk szeszes italokat nem ivott. A legtöbb jelenlevő látólról jött kocsin vagy vonaton, hogy hitsorsosaiknak, az amerikai unitáriusoknak képviselőjét üdvözljék. Régi idő óta az első alkalom volt ez, hogy külföldi hitsorsosuk látogatott el hozzájuk. Wendte ezután a gyűlés lefolyását írja le s kifejezi azt a reményét, hogy egyháza bizonyára segítő kezet fog nyújtani «a vallási szabadság és vallási haladás e bátor képviselőjének Luther hazájában».

De lássuk a német unitáriusok lapját, irányát, közleményeit. Megjelen időhöz nem kötölte Alzeyban. Egyes szám ára 25 fillér, négy szám elfogadására kötelező előfizetés mellett 20 fillér. Eddig két évfolyamban négy szám jelent meg.

Az első évfolyam első számában *Mit akarunk* c. programmal ad. Össze akarja gyűjteni annak a szabad egyházi német unitárius protestantizmusnak barátait, amelyet ezidőszerint az ő rheinhesseni gyűlekezete képvisel. Nem új vallást, nem új sektát akar, hanem a határozottan szabad német keresztényeket egy új közösségben akarja egyesíteni. A bort olyan új tömlőkbe akarja önteni, melyeket a ma már meg nem felelő hagyományos tanok ballasztja nem szorít. Nem akarja, hogy a történelmi hagyomány a természetes, józan ész, az igazság szavát elnyomja. Éberreszteni akarja szabadelvű német testvérei lelkiismeretét s módot nyújtani nekik arra, hogy lelkiismeretükkel összegegyeztetelhetlen egyházi állapotokkal való harcokban

ne álljanak magukra, egyedül, a vallási közösség támogatása nélkül. Az igazság, tisztaság nevében elveti a szent lélektől fogant, szűz Máriától született istenfiú, az istentől való isten, a szentháromság hitét. S ha az augsburgi hitvallás e hitelvek tagadóit «eretnekeknek» nyilvánítja s az egyházból kizárja, ő ez «eretnekeket» akarja egy közösségbe befogadni. A trinitárius isten- és Krisztustannal szemben vallja azt a legrégebb germán kereszténységben, az arianusban csiraszerűleg már meglevő egyszerű, tiszta hitet, hogy a világnak egységes szellemi alapja van, amely a végtelen fejlődésnek eredete, ereje és célja s mely nem véges emberi, de személyiségekben teljesedik be.

A második évfolyam első közleménye egy vallásos hangukatú kedves kis költemény Wesenbergtől (+ 1860), aki katolikus pap volt, de szabadelvű irányja miatt megfosztották állásától. Második közleményének címe: *Wer reicht uns noch die Hand?* — Alapelveit ismétli s ellenfelei érveivel vitáz. Irányja: egy érzékfeletti erkölcsi hatalom hite. Nem leplezi a régi és új hitforma közötti ellentétet, hanem becsületes nyíltsággal vallja a mai szabad kereszténységet.

Kifejezetten elveti a trinitárius isten- és Krisztustant s az ezzel összefüggő orthodox dogmai rendszert.

Foglalkozik azokkal az ellenvetésekkel is, melyek az egész irányzatot különböző oldalról érték. Ő a *dogma* zászlója helyett *eretnekség* alá sorakoztatja híveit, mondják kritikussai. Nem baj, felel ő, ha ez az eretnekség nem más, mint «a vallás észszerű tisztítása és egyszerűsítése s visszamenés ama mély vallásos érzés és sejtés őseredetére, hogy az isten egyetlen egy, benne élünk és vagyunk, tőle, általa és érte vannak mindenek».

Mások azt vetik ellene, hogy ma már nem a vallástól, hanem a *tudománytól* várják az üdvöt. Erre Haeckeltől, Wundttól és Paulséntől vett idézetek után s alapján azt feleli: Tisztelet adassék a tudománynak, de — maga a tudomány is bevallja — igen szegényes, igen száraz s ezen bármilyen jövő alakulása sem igen fog változtatni. Tudomány *nélkül*, vagy éppen *ellenére* ma már nem megy a dolog, de éppen ezért akar olyan vallást, amely a tudo-

mánnal legszorosabb összeköttetésben van. Ilyen vallás az *új protestantizmus*, mely a tudomány szabadságának elvi álláspontján áll.

És most egy kis szemlélt tart. Hogy is áll hát az új protestantizmus ügye a német ev. országos egyházban? A giesseni egyetem teológiai fakultásán egy tanszék betöltéséről volt szó. *Flöring*, a hesseni főconsistorium tagja, szabadelvűien kijelentette, hogy itt is csak olyan szempontok érvényesülhetnek, mint az egyetem bármely más fakultásánál s nemcsak a fakultásnak, hanem a prot. egyháznak is hátrányára lenne, ha a tudományos képzettség és rátermettség kérdése háttérbe szorulna amögött a másik kérdés mögött, hogy melyik egyházi irányhoz tartozik az illető.

De alig hangzott el ez a szabadelvű kijelentés, a hesseni 8. rendes országos zsinaton orthodox részről tiltakoztak ellene, mert itt nem kizárólag a tudományos képzettség, hanem az egyház tanához való ragaszkodás az irányadó.

Ugyanezen a zsinaton még egy más kérdésnél is kitűnt az orthodox és új protestánsok közötti ellentét. A Jatho esetében 87 hesseni lelkész nyilvánosan protestált az ítélet ellen. A főconsistorium elítélte ugyan e protestálás «éles-ségét és merevségét»; de kijelentette, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága az egész porosz országos egyházra és az egész protestantizmusra oly fontos ügyben «nem korlátozható». Ezzel a lelkészek szabad vélemény nyilvánítását egyenesen elismerte.

De ez az ő protestánsoknak olaj volt a tűzre. A zsinat 18 tagja nem volt megelégedve, hogy «a korlátlan tanítási szabadság követelése» hivatalos forumtól helytelenítésben nem részesült. Ezek hivatkoztak az országos egyház szervezetének egy §-ára, amely előírja, hogy a lelkész Isten ígését fogadalmá s egyházközségében fennálló külön rendeletek szemmellartásával hirdesse. Ime - - állapítja meg Walbaum - - a német ev. országos egyház még mindig az ő protestantizmus alapján áll. Akik tehát tisztultabb hitet vallanak, azoknak ki kell lépniök az egyházból, hogy egy *új szabad vallási közösségben egyesüljenek*.

Más példa. *Lahusen*, az új porosz püspök, első lelkészi rendelkezésénél elengedte az apostolicum ünnepélyes elmondását az új lelkészeknek. Azután egyik berlini zsinaton kijelentette: «nyíltan ki kell mondanom: a rendelkezésnél nem követelhetjük az apostolicum szó szerinti szövegéhez való ragaszkodást. Ha a kirendelt lelkésznek az apostolicum minden egyes pontját, minő pl. a szűztől születés, a test feltámadása, vallania kellene, nem tudnék löbbé ev. papokat rendelni. Mert hiszen az apostolicum az ev. keresztény hitnek csak tökéletlen kifejezése. Hogy hol van a határ, az a lelkiismeret s az egyén belső állásfoglalásának kérdése. Ebben nem lehet törvényt hozni». Ime megint egy kijelentés, melyre a liberálisok tapsoltak, az orthodoxok fölszisszentek. És *Lahusen* megijedve szabadelvű felfogásának következményeitől és az orthodoxok részéről kapott szemrehányásoktól, a következő berlini zsinaton tiltakozott az ellen, hogy ő az egyéni felfogás korlátlan szabadsága érdekében szólott volna s hitbeli álláspontját újból körvonalozta. Ebben a szabatos formulázásban már benne volt «Jézus, az egyszülött fiu» s «az atya a Krisztusban».

Hozzászól a német unitáriusok lapja *Jatho* és *Traub* esetéhez is. A *Jatho* ellen indított eljárást egészen szabályszerűnek mondja, melyben nem volt hiba, bárha «az eljárás a modern protestáns lelkiismeretre nézve valami borzasztó. Egy áldásosan működő papot saját községe akarata ellenére téves tanok miatt letenni!» Tehát volt hiba, de valahol másutt. Ott a hiba, hogy «az ev. egyházakban még mindig nem a saját személyes vallásos tapasztalat, hanem az írás és a hitvallás az irányadó». A modern protestánsra nézve más lett a hit alapja s így a hit is. De az országos egyház még nem emelkedett fel erre a magasabb és szabadabb álláspontra. *Jatho* szakított a régi, az ő protestantizmussal, habár még ragaszkodik az egyházhoz.

‘Az az úr, mely a modern protestantizmust a régi ev. kereszténység hitvallásától elválasztja, napról napra nagyobb és érezhetőbb lesz s a benne való maradás mind lehetetlenebb. Most a fulmináns cikkekkkel vívott akció s az egész szabadelvű napi sajtó kiadta a jelszót: «*Nem*

*kilépni, hanem fellépni!»* De a szót majd tettek fogják követni, mert ma már mind jobban érzik, hogy «positív orthodoxia és a mi lényünk természetes ellentétek, nem pedig különböző irányai egy közös világnézetnek».

Más megítélés alá esik a Traub esete. Itt nem az ő és új protestantizmus közötti ellentétről, hanem a katolicizmus és protestantizmus szelleme ellentétéről van szó. Érdemileg jogosulatlanul, formájában fegyelemellenesnek mondja azt a kritikát, melyet Traub Jatho letétele után a spruchkollégiummal szemben gyakorolt. Ezért semmi kifogás és észrevétel nem lehet a legyelmi eljárás megindítása ellen. Vádlója megintést javasolt, de az első fórum büntetésből való áthelyezésre ítélte. Az utolsó fórum, a főegyházi tanács egyszerűen elcsapta s ezzel elvesztette minden ellátásra való igényét. Honnan ez a hallatlan és érthetetlen szigor? Walbaum megállapítja, hogy, nem papi módon, hanem nagyon is világiasan és sok emberi gyöngeséggel járt el a főegyházi tanács. Ennek elnöke Voigt, kiről jó tudni, hogy a papokról egy alkalommal azt mondta: «majd úgy megszelídítem én a fickókat, hogy a markomból fognak enni». Egy ilyen gondolkodású ember előtt a legelső a hivatali engedelmesség, fegyelem és meghódolás. Traub támadhatta az egyház hitvallását. Ezért nem mertek eretnek-pórt akasztani a nyakába a nyilvánosság miatt, miután kliense Jatho már áldozatul esett ennek. De megtámadták s elejtették, mert fegyelemellenes magatartást tanúsított a tekintélyek, a legfőbb hatóság s a középponti hatalommal szemben. Az ítélet után szabadelvű barátai maró gúnnyal sürgönyözték neki: «Jatho csak az isten és a hit ellen vétkezett; Ön azonban a földi hatalom ellen. Ezért Önt érte a szigorúbb ítélet».

A szigorítást a főegyházi tanács azzal okolja meg, hogy Traub «nem tiszta motívumokból» cselekedett s a spruchkollégiumot támadta. S itt jegyezzük meg, hogy a főegyházi tanács elnöke és három tagja a Spruchkollégiumnak is tagjai voltak. Tehát saját ügyükben ítélték: egy személyben fél és bíró voltak. De nemcsak egyes tagjai, hanem a főegyházi tanács egészében is elfogult volt. Traub ugyanis a nyíltság, becsületesség és igazságosság

hiányát vetette szemére. A tanács azonban megfordította Traub dárdáját s visszadobta rá az igazságtalanság vádját.

Ez ügyről mivel és elfogulatlan emberek egészen ellenmondóan ítélnék. Ez azt mutatja, hogy különbözően lehet felfogni. Nem igazságot egyik párt sem mondott — mondja Walbaum — de a személyes természetű vádakban mindkét fél túlmént a határon. S ha mégis mérlegelni kell, az ítélet súlyosbítása jogosulatlan volt, mert a mérleg Traub javára billen. Traub sváb, tehát temperamentumosabb az északi németnél. Odalent a szót nem teszik aranymérlegre, mint nálunk — mondja Walbaum. Ami északon «nem egészen felel meg az igazságnak», az a Neckar és Duna között «disznó hazugság». Ha ezeket a túlságosan színező kifejezéseket levonjuk, akkor nagyjában és általában megmarad az, ami igaz s amit mondani szabad volt.

Az eset rengeteg irodalmából meggyőződéssel idézi: «A nagy, szellemi harcokat nem a fegyelmi törvény segítségével lehet megvívni». A papok nem az országos egyház főhatóságának, hanem a Jézus Krisztusnak szolgálói». S a Traub-pör hatásait a közvéleményre mutatja az, hogy Dortmundban, Traub «áldott működése helyén» megalapítják a német protestánsok szövetségét, melyhez Németországnak minden szabadelvű egyházi egyesülete és szövetsége csatlakozott s az elcsapott papot ügyvezető igazgatónak választják.

S hogy e tartózkodásunkat befejezzük, idézzük az első évfolyam 2. számából Euckennek, a nagynevű jeni filozofusnak «*A vallási közösség és új formák szükségszerűsége a kereszténységben*» című cikkéből azokat a gondolatokat, melyek mutatják, hogy az új protestantizmus mozgalma Németországban nem valami izolált jelenség, amelyet nyugtalankodó elmék termelnek minden visszhang nélkül, hanem olyan tisztulási processzus, amelyen a legelőkelőbb elmék már átmentek s most már szélesebb rétegeket is kezd át meg áthatni.

Eucken szerint «merev és elviselhetetlen ellenmondás, a vallást egyfelől a személyiség dolgává s az egész ember saját tényévé tenni, másfelől egy vallási közösség-

hez való hozzátartozást mindenkire kényszerítő szükségképpen ráerőszakolni. Személyi életet kívánni s a szabadságot kizárni vagy legalább megszorítani annyi, mint egyszerre igenelni s tagadni».

A protestantizmusnak ő is két formáját látja. Egyik a régebbi, a reformáció kora meggyőződésének kifejezése; másik az újabb, mely a modern kultúrának a kereszténységgel való érintkezéséből sarjadt. S habár mind a két forma értékeli a személyi, belső életet, mégis annyira eltérnek egymástól, hogy nem tekinthetők «ugyanegy vallásformának». Az ő protestantizmus belsőleg közelebb áll a katolicizmushoz, mint az új protestantizmushoz. A szellemi élet vezetése kisíklott az ő protestantizmus kezéből s azért jogosulatlan és immorális dolog egyenes vagy közvetett nyomást gyakorolni akár a hívekre, akár a teológia tanáraira. «Aki szellemileg nem vezet, ne akarjon uralkodni».

De mondja tovább Eucken – az új protestantizmus nagystilű pozitív hatást az emberiségre még nem tett.

Ebben a régi formák mögött messze hátra marad. Ennek okát jó részben abban látja, hogy az új irány a régi formáihoz és hitvallásához van kötve, ami listza kifejlődésében akadályozza. Aztán másik oka, hogy a régi és új irány harca a legjobb erőket emészti föl. A régi jogosan mondja, hogy az új irány nem áll az egyházi hagyomány talaján; az új nem kevésbé jogosan, hogy a kereszténység nem merül ki a tradícióban s ezért a vallást és a kultúrát barátságos viszonyba akarná hozni egymással.

Az ellentétek elintézése az egyház álláspontján lehetetlen. A vallási probléma a fennálló egyházak fölött s ezeken át az egész emberiség ügyvévé lett. S ezért mint ilyen kell tárgyalni. De ez csak *új pályák és formák* teremtésével lehet.

Kétségtelen tehát, hogy a szabadelvű vallásos gondolat nagy hódításokat tett és tesz Németországban. Mégis a kereszténység régebbi protestáns formái ma még nagy ellenhatást gyakorolnak a szabadelvű mozgalom ellen. Walbaum panaszkodik, hogy a mozgalmakat fejtegető és világosító cikkeit egyébként szabadelvűeknek ismert egy-

házi közlönyök is — előzékeny és udvarias hangon bár, de visszaútasítják, egymás ürügy miatt nem közlik. Wendte nagy elismeréssel nyilatkozik a német unitáriusok papjának nagy lelki erejéről, bátorságáról és mély vallásos hitéről, mellyel az orthodox társadalom ellenszenves magatartása közben is híveit a vallásos előhaladás és fejlődés útján megtartani igyekszik. S maga Eucken is fájdalmas indignációval kiált fel: «Meddig maradjanak még csupa mostoha gyermekei a vallásnak azok, akiknek lelkiismeretük és meggyőződésük tiltja, hogy az örök igazságot a rájuk nézve elavúlt régi úton keressék?»

De nincs ok a csüggedésre, a reménytelenségre. Az igazság útban van s már Dávid Ferenc megmondotta, az igazságot semmi sem fogja útjában feltartóztatni.

## Szent-Iványi Mihály levele Szent-Iványi Józsefhez.

(Emlékezés Szent-Iványi Mihályra).

Közlő: Szent-Iványi József.

A «Keresztény Magvető» múlt évi első füzetében közölt «*Kriza János önéletrajza*»-ban jóleső kedves visszaemlékezését találjuk a néhai püspöknek az ő gyermek- és deák-kori múltjára, valamint tanári és papi állásában eltöltött «soha félbe nem szakadó» foglalkozásaira. És eme bár általános körvonalakban jelzett «Önéletrajza», nemesak hű képét tárja elénk Kriza egyházi, irodalmi munkásságának, de egyszersmind a korabeli egyházi állapotok, valamint a politikai élet akkori nehéz, küzdelmes voltának is megvilágítása mellett, közvetlen megerősítéseül szolgál annak, hogy az ő szétágazó, bokros teendői között «legédeesebb élvcib» a népköltési gyűjtések szerezték. Emez önéletrajzi kijelentésére vallanak kor- és tanuló társai közül főleg a Szent-Iványi Mihállyal 1830—40 évek között fennállott baráti viszonyuk és együttes irodalmi munkásságuk.\* A «Remény» kiadása, valamint a korán elhalt Szent-Iványi Mihály beszélyei egy részének B. Kemény Zsigmonddal történt kiadásán kívül legfőképpen a maga költészeti jelentősége és irodalmi becsében páratlan *Vadrózsái*.

Eme dióhéjba szorított rövid önéletrajzi adatok kedves emlékei által indíttatva kívánom e helyen a néhai Szent-Iványi Mihálynak egy 1838-ban atyámhoz, Szent-Iványi Józsefhez\*\* írt atyafiságos levelét közölni, melyet

\* A kolozsvári unitárius kollégium ifjúsága Olvasó és Irodalmi Körének múltja Kozma Ferencről.

\*\* Keresztény Magvető XXXIV. évf. 1. füzet, 28. 1.

— magán és családi jellegétől eltekintve, — az abban kifejezett unitárius egyházi vonatkozások, valamint a Sz. M. egyéniségét és gondolkozását jellemző hangulatánál fogva is közlendőnek találtam.

Kedves Józsim!

Írántam, szegény, vándor iránt mutatott szivességeket rég óhajtom legalább azzal hálálni, hogy utam további viszontagságairól éstesitselek.

Örömet ragadom ezen alkalmat valahára.

Töletek meg válya mentem Előpatakára. Onnan Erdővidéken keresztül — az árvizek miatt — szekérrel. Azért ezen részét utazásomnak elveszettnek is tartom. Homorodsztpálnál ismét szárnyaimra szállottam s a Kőlyuk, Kiruly, Oláhfalu, s homorodi Savanyuviz látogatásukra mentem. Mindenütt emlékezetes órákat töltve, főképp az utolsó borvizen némi régi ismerős atyámfiaival, és marosszéki szépekkel. Oláhfaluban éppen vásár volt, de senki sem tudta: az nap lesz-e, vagy más nap? Papjok finom jovialis ember. Innen Udvarhelyre s a Fejér-Nyikó mellékén Sz.-Keresztúrra, onnan a Küküllő mellett Segesvárra, épen a Margit-napi hires vásárra, furesa kalandok közt Medgyesre, innen Fogarasba s szép vidékén keresztül N.-Szebenbe mentem. Itt Aug. 3-áig vártam berlini utlevelem tárgyában a kormányshék határozását, — siker nélkül.

Ezután mentem Vizakna, Szászsebes, Szászváros, Batiz, Ó.-Brettye felé Hátszeg classicus vidékére; a Vaskapunál ki Bánátba, nevezetesen Rieszbergre. Viszsa Hátszegre, V.-Hunyadra, Dévára, Sz.-Bányára, Zalatnára, s Abrudbányából tértem K.-Fejérvár, N.-Enyed, M.-Ujvár, Aranyos szék felé Thordára Aug. 23-ára azon reményben, hogy a fő Consistorium határozata szerint a Sinatot egybe gyűlve találandom; de a helybeli Consistorokon kívül senkit sem találtam. Ezek is csak szitkozódtak az elmaradott Sinatért. Thordán egy vig Lajos napját töltve virradtig tánc között, — nehezült kebellet haza fordulék.

Aug. 28-kán délután érkeztem haza, midőn édes

apám minden testvéremmel, s legjobb embereinkkel névnapját vígan ülő harmadnap óta. Megérkezésem igen érzékeny jelenettel koronázza be utamat. A leg-erősebb férfiak s idegenek is, s (a mi, bár nem volt akkora csuda, előttem többet nyomott) legszebb asszonyok és lányok is könyezve fogadtak. Ismét reggelig táncoltam.

És ezzel végzem, Szálkaiként vagabundus életem — kegyetlen fogfájdalom közt — csak úgy írva, a mint lehet.

Nagyon édesen emlékezem vándorlásom napjaira. Minden mi azokra viszen vissza, legkedvesebb óráimat szüli. Szeretném az idén begyalogolni Szilágyot. Tavaly 5 hónap alatt 126. mföldet tettem. Megérkezésem óta folyvást Ny.-Gállfalván tepsedek. Unitárius nagyjaink Sala,\* Iszlai,\*\* Szt-Iváni Dani\*\*\* nagyon kikötöttek, — a felsőbbbség kegyes engedelmével, — professorságom ellen. Soká mesterkedtek, hogy utlevelet ne kapjak, de a R. Consistorium lelkesége, Gubernium és Udvar igazság szeretete meg adták azt még január 13-án. Most nincs egyéb mihez fogjanak, hanem vádakat koholgatnak ellenem, s ezek ürügye alatt egy közelebbről Kolozsvárt tartott litkos végzetű Consistoriumban, — mely előre ki sem hirdettetett, — meghatározták még Aug. 18-án Thordán tartandó Sinatig felkületésemet hátráltatni. Itt remélem mindenből kifogynak. Én szándékomat megváltoztatni semmi esetre nem fogom, ha csak választóim forma szerént el nem csapnak.

Vádul 1834-beli diéta alatti, s azután következett hasonló szellemű magaviseletemet vetik. Én erre büszke vagyok, s ha buknom kell, örömet bukom érte.

Légy jó édes Jósím tudatni ezeket mindazokkal, kiket érdekléne, s kikérni továbbra is részvétöket arántam. Jelentsd forró hálámat azoknak, kik szivek voltak hozzám. Üdvözetemet azoknak kik még

\* Ker. Magvető XXXIII. évf. 6. füzet, 308. l.

\*\* Ugyanott XXXIV. évf. 2. füzet. 80. l.

\*\*\* Ugyanott XXXIV. évf. 1. füzet, 27. l.

emlékeznének a gyalog kalandorra, különösen Laborfalván Gábrisnak, s rokonainak, a Papnak és a nagy Mesternek. S minden atyáinkfiainak mond meg: izenetjüket, most Derék Székbiró Szt-Iváni József barátomnak meg hoztam S. Szt.-Ivánon: Szt-Iváni Gáborné nénémnek, kedves Kriskájának, s Gyurinak,\* kit örök barátságomról biztosits. Általa kérd meg Kőnczei Jóska barátomat, hogy, kedves anyját, s mindazokat, kiket általa lett szerencsém megismerni tisztelje. Mlts Bartha kapitány Urnak tisztelt családjával. A szép Bor kának megmondhatod: csokros violája még meg van, s most is kedves illatu. Mlts. Henter Urnak s szép Hölgyecskéjének. A kis papnak. Rétyen: Tkts. Antos Urnak, s kedveseinek. Losonczy Domokosnak, s szép Klárcsijának. Losonczy Andrásnak, általok Domokos Misinek s egész Domokos családnak kikhez Előpatakán volt szerencsém. Székely Istvánnak, s buzgó vezérlőmnek a mesternek. Uzonban: Pünkösti József, Moses és Sándor uraknak s azon béres legénynek, ki midőn visszatértemkor a templomkerítés alatt szunyokáltam, — vasvillájával oldalba dőfe. Brassóban: a derék Plébánosnak, Bakcsinak, Pánczélnek. Sokakat kellene még emlitenem, de rövidségért rád bizom, minden érdemeseket nevében tisztelni. Te ismersz engemet, s ha ugy tapasztaltad, bizvást megmondhatod: én minden nemü szivességre hálásan emlékezni megszoktam; de azok miket az ismeretlen idegen iránt érdeme feletti tettek, mélyebben vannak szivembe vésvé, hogy, sem azokról valaha megfélekedezni tudhatnék. Örömet olvasnék valamit felőled, főkép engem is érdeklőt. Ölellek ezerszer

Édes Józsim

gyerekkori barátod

Ny. Gálfalva 1838. III—13.

*S. Szt-Iváni Szent-Iváni Mihály s. k.*

Fennebbi levelében jelzett külföldi utazására vonatkozólag bővebb tájékozásúl szolgáljon annak megemlítése, hogy mint tanári pályára készülő akadémistának Ber-

\* 1848-ban háromszékvármegyei országgy. képviselő.

linbe leendő kiküldését a Rep. Consistorium meghatározta volt s jöllehet azt a főkörmányszék is többszörös kiegészítő és felvilágosító kérésekre engedélyezte, még is annak dacára nyilván a levelében említett szabad szellemű gondolkozását, illetve politikai magatartását érintő ürügy alatt ellenségei titkos inszinuációja (megtörténhetett atyjának is vádaskodása) következtében a főkörmányszék korábbi engedélyét visszavonta. Ez által a szándékolt kedves pályája iránt táplált reményei a tanári és egyházi szolgálat terén végképp meghiusítottván, — fájó érzéssel bár, — de a rajta méltatlanúl történt sérelem ellenében teljes önigazolásának legyőzésével, — a politikai pályára Kolozsvár — megye közszolgálatába lépett. Fájdalom, hogy sorsa itt sem volt szerencsésebb. Hivatali teendőinek fáradhatatlan teljesítése és a már megszkott s nagy kedvvel löbbnyire éjjelenként folytatott irodalmi munkássága egészségére káros befolyást gyakoroltak s hova-tovább testi szervezetében megrongálva — pár év múlva 1842-ben májdagánata következtében halt el.

Igy futtában végig tekintve Szent-Iványi Mihály rövid munkás életén, — akár maradandó szép dalainak gyöngyeit ha tekintjük, akár az ő nemesen érző szívének dobogását, nyílt, szerető keblének érzelmeit és minden gondolatát a maga eredeti egyszerűségében, hazafias fenkölt szellemében és alkotásaiban legjobban ismert Kriza János barátjának irodalmi vállalatában és munkáiban szemléljük. Kora halála az irodalomnak és társadalomnak, legkivált pedig az ő szeretett anyaszentegyházának nem kis veszteségére történt.

Szolgáljon e helyen fennebbi levelének közlése az én részvétem és atyafiságos kegyelem kifejezéséül az Ő emlékének.

. . . A lelkes eljár ősei sirlakához — S gyujt régi fénynél új szövétneket.

# IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

## A magyar pap és tanító szociális kötelességei.\*

Írta : Vári Albert.

Minden kornak meg vannak a maga sajátos céljai, eszményei és törekvései, amelyek szerint átalakítja embereit és intézményeit. Az az ember teszi a legnagyobb szolgálatot a társadalomnak, az az intézmény felel meg igazán hivatásának, amelyik átlátja a kor igényeit, megérti annak hívó szavát. Az emberiséget a maga fejlődésében megállítani nem lehet. De aki lépést nem tart vele, az élnetlenségét árúlja el s a természet örök törvényénél fogva a saját végromlását idézi elő.

A kereszténység örökkévalóságát s isteni származását semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy minden időben meglátta és megértette a kor igényeit, hogy nem zárkozott el az újabban fölmerült eszmék, törekvések és irányzatok elől, hanem azokat fölszívta, átalakította, megnemesítette s ez által önmagát termékenyebbé tette. Volt idő, amikor a kereszténység minden ereje az önmaga megértéseért, a saját létjogosultságának az elismertetéseért folytatott küzdelemben merült ki. Azután az egyházi tan megállapítása, annak lehető körülírása és szabályozása volt a cél, amelyre fordította minden igyekezetét. Majd az egyházi uralom eszközeinek és fegyvereinek a megszerzésében és biztosításában látta létele célját. Majd ismét a szegénységet, a lemondást, a világtól és társadalomtól félrevonuló szerzetesi életet tette a legfőbb eszménnyé, amelyre hivei-

\* „A magyar pap és tanító szociális kötelességei“. Írták : Özv. dr. Schulz Józsefné, okl. tanítónő és dr. Gidófalvy István, kir. közjegyző. Kolozsvár, 1912. Ára 4 korona.

nek törekedni kell. Ez azt bizonyítja, hogy az igazi kereszténység nem betű, nem holt rendszer, hanem élet, amely követi is az élet örök törvényeit. Amely percben a kereszténység lemondana istenadta jogairól s magát körülbástyázva elzárná az élet levegőjétől és világosságától; a mely percben az emberi haladásnak és fejlődésnek nem mozgatója és irányítója, hanem kerékkötője lenne: abban a percben megkondúlna fölötte a halálharang. Bármilyen kellemetlen reánk nézve, de azért meg kell említenünk e helyen, hogy az unitarizmus egyik ősi formája: az áriánizmus éppen annakért lett az áldozata, hogy a maga tanbeli tisztaságára és ortodoksziájára való hivatkozással nem tudott beilleszkedni egy gyorsan fejlődő kor misztikus világába.

A mi korunk a szociálizmus eszméivel és törekvéseivel van telítve. Ez hódította meg a néprétegeket s folytatja a mag hódításait a tudományban, a politikában, az iskolában és mindennemű intézményeinkben. Hát vajjon a kereszténység szembehelyezkedjék s irtó háborút indítson ellene? Nem tartozik ide, mert egész külön tanulmányt igényelne annak a kimutatása, hogy Jézus tanításaiban mennyi a szociális tartalom s azok milyen mértékben támogatják a szociális törekvéseket. Elég annyit megállapítanunk, hogy Jézus és korunk helyes irányú szociálizmusa nagyon közeli rokonságban vannak. Így tehát a szociálizmus és kereszténység sem állhat ellentétben egymással. Nagy kár, hogy a «keresztény szociálizmus» kifejezést már előre lefoglalták és kisajátították olyan célra, amely igen messze áll attól, amit e szavak jelentenek s ez által maga a kifejezés is népszerűtlenné lett. Mert a keresztény szociálizmus igaz értelme szerint nem felekezeti széttagoltságot, nem szakszervezetet és nem holmi politikai célokra való tömörülést jelent, hanem jelenti a munkát, a legszentebb és legnemesebb munkát: a testvériség munkáját, az embernek embertársáért s annak boldogításáért kifejtett áldozati munkáját. Ilyen értelemben minden igaz keresztény as szociálizmusnak híve és munkása.

Itt eljutottunk ahhoz a célhoz, amelyet a kezünk alatt levő könyv is szolgálni akar. A mi korunkban és hazánkban

hol van az a terület, amelyen szociális kötelességeinket teljesíthetjük? Mit vár és mit kíván e tekintetben a mai társadalom különösen a nép vezéreitől: a magyar paptól és tanítótól? E kérdésre kapunk feleletet az ö. z. v. dr. Schultzné és dr. Gidófalvy könyvében. Nem üres szölamok halmaza e könyv. Nem is az irodalmi babérok után való vágyódás hozta azt létre. Ilyen igény belőle ki nem olvasható. Hanem a szerzőknek szociális munkában töltött éveik tapasztalataiból leszűrődött gondolatait foglalja magában. És annál nagyobb bizalommal lehetünk tanácsaik és útmutatásaik iránt. Azok a lehetetlenségek határába nem csapongnak s elérhetetlen utópiákat nem festenek előttünk. Az életet mutatják be előttünk úgy, amint ők látták és tapasztalták. Éppen ez az ami különös értéket kölcsönöz könyvüknek.

A könyv két részre oszlik: I. Óvó rész. II. Építő rész. Az első rész azokra a veszélyekre mutat rá, amelyek népünket, annak jóllétét veszélyeztetik s egyben azoknak az óvszereit adja elő a következő címek alatt: 1. A pap és tanító a közegészségügy szolgálatában. 2. Az alkohol. 3. A gyermek és az anya védelme. 4. A pártfogó egyesületek. 5. A ki- és visszavándorlás. A II-ik vagy az építő részben a következő fejezetek vannak: 1. A szövetkezetek. 2. Háziipar és munkásvédelem. 3. szórakoztató és oktató egyesületek. 4. A pap és tanító társadalmi és politikai kötelességei.

Nem mehetünk bele az egyes fejezetek részletesebb ismertetésébe. De már a címek pusztá felsorolása is milyen szép és tágas munkamezőt nyit meg a pap és tanító előtt; a teendőknek milyen nagy sokasága, a kötelességeknek milyen nagy halmaza áll előttünk! Ez nem azt teszi, hogy most már a pap csukja be a templomot s a tanító hagyja ott az iskolát s mind a kettő adja át magát a szociális kötelességeknek. Ellenkezőleg azt jelenti, hogy ki kell nyitni a templomoknak nem csupán az ajtóit, hanem ablakait is, hogy áradjon be oda az új kor levegője és világossága. Azt jelenti, hogy az iskola vegye figyelembe az élet igényeit s azok elől ne zárkozzék el. De az iskolán meg a templomon kívüli is naponkint száz meg száz alkalma nyílik a papnak

és tanítónak, ahol hatással lehet a népre, figyelmeztetheti tévedéseire, hibáira s megmutathatja a helyes útát s kezébe adhatja a boldogulás eszközeit.

Vannak papjaink és tanítóink között, akik már megértették az új kor hívó szavát. Kereszténységünk és magyarságunk úgy mint a nép iránti szeretetünk követeli, hogy azt mindenki megértse és teljesítse. Mi a kor hívó szavát olvastuk ki az özv. dr. Schultzné és dr. Gidófalvy könyvéből s azért azt papjaink és tanítóink teljes figyelmébe ajánljuk.

**Dr. Szelényi Ödön: Schleiermacher pedagógiája.** Különnyomat a Magyar Pedagógia 1912. évi folyamából. Budapest, 1912. Schleiermacher azok közé az írók közé tartozik, akik a pedagógiában korukban jóformán visszhangot sem keltettek. A jövő azonban valódi érdeméhez képest mind jobban méltatja s lassan bár, de biztosan vonja el neve elől a feledékenység fátyolát. Az okok között, melyek a maga korában való érvényesülést megakadályozták, egyebek mellett nem utolsó az, hogy Herbart abban a korban majdnem egyedül uralkodott. S Herbart és Schleiermacher két ellentétes világnézet képviselői. Amaz a felvilágosodás egyik elsőrangú, bár késői harcosa, a rideg és merev intellektualizmus híve; ez a Schelling-féle filozófia tétéleitől saturálva, a romanticizmus pedagógusa. Hogy kellő figyelemben nem részesült korában, kétségkívül része van abban annak is, hogy pedagógiai munkái csak jegyzetei alapján s csak halála után jelentek meg. Herbart pedagógiai rendszere az utolsó évtizedekben sok támadásnak volt célpontja, — ami folyóiratunk olvasói előtt ismeretes — s a jelek azt mutatják, hogy mentől inkább veszt Herbart jelentőségéből, annál inkább nő Schleiermacher pedagógiai súlya.

Egyéniségének erősen kidomborodó etikai ereje forrasztja némi egységbe azokat a heterogén természetű hatásokat, melyeket nagy receptivitása finom eklektikus érzéssel magába fogad és feldolgoz. S itt, ebben a közvetítő álláspontban szintén egyik okát látjuk annak, hogy Schleier-

macher csak napjainkban kezdi elfoglalni a pedagógia történetében azt a helyet, mely őt megilleti.

Schleiermacher az elsők közzé tartozik, akik Herbart lélektanának azt a gyöngéjét észrevették és kifogásolták, hogy a jellem a képzetek fejlesztésén, gyarapításán, művelésén alapúlna; habár egyezik vele abban, hogy a pedagógiát az etikára alapítja. S első abban is, hogy az egyéni nevelés mellett a szociális vonatkozásokat tudatosan kiemeli és hangsúlyozza, ami Herbartnál hiányzik, habár hívei Watorptól figyelmeztetve a szociális pedagógiát is bele szeretnék magyarázni az ő rendszerébe. (Érdemes volna itt megvizsgálni azokat a hatásokat, melyeket Schneller az oly rokon szellemű Schleiermachertől kapott).

Egészen modern eszmekörben mozog Schleiermacher — Herbarttól eltérően — akkor, mikor a tanulók öntevékenységet minduntalan és tudatosan kiemeli és hangsúlyozza. Itt arra gondolunk, hogy a kísérleti pedagógia eredményeként Neumann megállapította, hogy a Darwin-féle alkalmazkodás tana nem helytálló; hanem ellenkezőleg a gyermek alaptermészete az aktivitás, a spontaneitás, mely mindent, az egész környezetet a maga képére alakítja át, a mely minden hatást a maga nyelvére fordít le. Rendkívül nagyjelentőségű és termékeny gondolat, melynek jövőben nem szabad háttérbe szorulnia a tanulmányok rendje megállapításánál s az oktatás módszere kijelölésénél.

S ez a gondolat kapcsolódik azzal a másikkal, melyet Schleiermacher inkább csak sejt, mint kifejt, hogy t. i. a jó tanítót nem a módszeres utasítások kifogástalan ismerete, vagy legalább is nem kizárólag az teszi, hanem e mellett az a nevelői érzék és tapintat, amely a pillanatonként változó gyermeki lélekhez tud alkalmazkodni s a melyet Linde után (nálunk Schnellernél a hangsúly nem a tanítóra, hanem a tanulóra esik) a személyiség pedagógiája néven ismerünk.

Szelényi ebben a világosan fejtegető, helyesen értékelő kis füzetben Schleiermacher filozófiájának alapvonalait vázlatosan ismertetve, behelyezi pedagógiáját egész gondolatrendszerébe s utóbbi tudományos alapvetése után a nevelés munkájára és szervezésére vonatkozó nézeteit fejte-

geti. Alkalom adtán szívesen mutat rá azokra a gondolatokra, melyeknek még ma sem múlt idejök s pedagógiai jelentőségét abban látja, hogy a neveléstudomány mai állása és haladása őt igazolja. S habár igaz, hogy egész gyökerével kora talajában áll s onnan szívja tápláló erőit, mégis sok gondolatával megelőzte korát, melyek még ma is az újság és igazság frissességével hatnak. g. k.

**Pap Domokos: Dávid Ferenc életrajza.** Kiadja a Dávid Ferenc-Egyesület. Ára 50 fillér. Mindössze 73 kis nyolcadrészt lapra terjedő életrajza Dávid Ferencnek, melyet Pap Domokos tordai főgimnáziumi tanár a nép lelki szükségletei iránt való helyes érzéssel és kétségtelen írói készséggel írt meg. Azt hisszük, hogy a Dávid Ferenc-Egyesület üdvös dolgot mivelte e kis füzet sikerült megírásával s a magunk részéről nem lehet más óhajtásunk, vajha ez a kis könyv a nép legszélesebb rétegeibe is elterjedne s megteremné azokat a gyümölcsöket, melyeket az egyesület tőle vár.

**Az Irodalomtörténet unitárius vonatkozású közleményei.** Firtos Ferenc a Debreczeni Disputa kéziratáról c. cikket írt az Irodalomtörténet múlt évi folyamába (353—360. ll.). Kutatásai eredményeit röviden közöljük a következőkben: A Kénosi—Uzoni—Kozma-féle unitárius egyháztörténet székelykeresztúri példányának első kötete, melyből Jakab Elek a Debreczeni Disputát közölte, egy korábbi, meg egy későbbi kéz műve. A drámát a második kéz illesztette be az első kéz kész művébe. Az első kéz csak egy közkezen forgó descriptiót ismert a debreceni hitvitáról s csak mint hagyományt hallotta, hogy e descriptiót vigjátékká is átalakították és elő is adták. Az általa ismert descriptió nem azonos a vigjátékkal. Az első kéz tolja a Debreczeni Disputa írásának idejét 1569-en túlra. A dráma a descriptió alapján készült. A második kéz hagyta ránk a drámát, melyet az után a caput után illesztett be, melyben az első kéz a debreceni hitvitáról, descriptiójáról s ennek történeti alapjáról nagyon részletesen szólt. Ezekkel a mel-

lett bizonyít, hogy a darab előadatott, szóval igazolja a hagyományt.

Firtos közli röviden az egyháztörténet négy szerzőjének, Kénosi Tóser János, Uzoni Fosztó István, Kézdiszentléleki Kozma Mihály és Kézdiszentléleki Kozma János, e négy unitárius lelkésznek életrajzi adatait is.

Kriza Vadrózsákról Versényi György ad ismertetést (196. l.).

Dávid Ferenc rövid magyarázatát (439.) becses kiadványnak minősíti, mellyel egyidejűleg jelent meg Dávid Ferenc életrajza Kiss Ernőtől. «Egyik kötetnek sem volna szabad hiányoznia középfokú iskoláink könyvtárából.»

Folyóiratunknak irodalomtörténeti vonatkozású közleményeit állandóan figyelemmel kíséri és szemlét tart fölöttük (209., 423., 531.).

### **Makkai Sándor: Bevezetés a személyiség pedagógiájába.**

1912. «A személyiség pedagógiája»! Szép cím s már magában biztató. Jól el is érkezett már az ideje annak, hogy a sok módszertani kísérletezés és pszichológiai alapozás után élvezzük végre a pedagógiai kutatások gyümölcsét s kissé betekintsünk oda, ahová az összes szálak vezetnek: a személyiség, az ember nevelés titkaiba, mert — mint az értekezés szerzője megjelöli — egyéb célja nem lehet a pedagógusok fáradságának, mint személyiségeket nevelni. Ugy látszik, hogy a pedagógia, mint tudomány, sőt a nevelésre szolgáló intézmények maguk is csak lassú lépéssel követték ebben a tekintetben a korszellem rohamos fejlődését. Hiszen az egyéniség történelmi jelentőségének előtérbe állítása tulajdonképpen már a renaissance kezdeményezése s mégis mily sok idő folyt le, hogy a tudomány maga is centrális kérdéssé, kutatásainak főtárgyává tegye ezt a nagy fontosságú problémát. Ne higyjük azonban, hogy a személyiség bevonult a pedagógiába; még kevés a száma azoknak a lelkes tudósoknak, akik belátták, hogy mindazon nagy munka, melyet a pedagógusok napjainkig végeztek, csak akkor nyer értéket, ha csak egy porszemmel is hozzájárulhat ahhoz, hogy a «személyiség» nevelésének

teoretikus alapjait megszilárdítsa. A baj csirája természetesen ott van, hogy maguk a nevelők sem voltak mindezt ideig személyiségek s így nem is nevelhettek személyiségeket. A pedagógia alma matereinek még is van jellegük: «állami», felekezeti» stb., a nevelő személyzet pedig a «hivatalos» jelleghez híven igyekszik a jellegnek megfelelő sablont tanítványaira is kényszerzubbony gyanánt ráadni.

A kolozsvári egyetem pedagógiai katedráján már évtizedek óta lelkesen hirdeti Schneller professzor, hogy a nevelő feladata más nem lehet, mint hogy tanítványának egyéniségét megismerve, belőle «személyiséget» vagyis karaktert formáljon, mely etikailag teljesen meghatározva, maga is képes legyen egy «isteni cél gondolatot» megvalósítani, hogy az életbe s annak minden körülményébe belevigye azt a magas nézőpontot, mely a «humanum» fogalmában bírja értékelési alapját. A gyermekben nem eszöközt kell látni bizonyos tradicionális sablonok továbbtengetésére, hanem az ő individuális sajátosságát felismerve módot kell adni neki, hogy azon az alapon, ugyszólván építse ki önmagát.

A jelen értekezés szerzője Schneller tanítványa a pedagógiában, Böhmé a filozófiában. Igen helyesen észrevette, hogy a Schneller pedagógiájában kontemplált «személyiség» nagyon sok rokon vonást mutat Böhm azon önértékű egyéniségével, mely a szellemiség magaslatára felemelkedve mindent a «nemesség» szempontjából értékeli s a maga zárt egyéniségében igyekszik megvalósítani azt az isteni célgondolatot (Schneller elnevezése), melynek csiráit magában érzi s melynek kialakítását feladatául tűzte ki. A Böhm által előtérbe állított aksziológiai momentumot igen ügyesen viszi be a szerző a pedagógiába s ez kölcsönöz művészet eredetiséget. Igyekszik kimutatni, hogy a nevelés lédecs, tehát aksziológiai jellege van. Hogy milyen az értékelési álláspont, attól függ az ideál, az ideál megvalósítása lési álláspont, attól függ az edeál, az ideál megvalósítása pedig a nevelés célja.

Ezen alapon igyekszik a nevelés célját bővebben is kifejteni, azután pedig a «személyiség» lényegét és alkotását először általában, azután a nevelőben és a növendékben kü-

lön-külön is felmutatni, ami végül arra az eredményre vezet, hogy a nevelés a nemes értékfogalmat, az istenarcu emberideált célozza. A pedagógia a nemes értékkel foglalkozó tudomány, még pedig a nemes értéknek az emberiség ifjú generációjában való megvalósítását, illetőleg annak lehetőségeit kereső és előíró tudomány.

Álláspontjánál fogva igen érdekes, érthető, világos stílusban megírt tanulmány.

*Varga Béla.*

**Evang. Közérdek.** E címen Zomborban havonként kétszer megjelenő folyóirat indul, mely a lelkészi és tanítói fizetésrendezési mozgalmak közlönye akar lenni. Más téren semmiféle irányzat kizárólagos szolgálatába nem áll, hanem pártatlanul nyitva áll egyházi s iskolai és társadalmi kérdések megvitatására. Felelős szerkesztő és kiadó Lombos Alfréd zombori ev. lelkész, főmunkatársak Lombos Albert zombori és Schwetz Mihály kesnyői tanító. A lap ára egész évre 6 korona.

A szerkesztői beköszöntő szerint a lap megindítását az tette szükségessé, hogy a Sztéhló Kornél szerkesztésében megjelenő Ev. Lap vallási kérdésekben ultraliberális, politikai tekintetben pedig opportunus, túlzó munkapárti lett. A szerkesztőség azt hiszi, hogy lapja hézagpótló lesz s az ev. lelkészek és tanítók lelkesen fogják támogatni.

## KÜLÖNFÉLÉK.

**A Keresztény Magvető írói köre** febr. hó 3-án — mint a múlt évben is ez idő tájt — a tagok teljes számú jelenlétében értekezletet tartott. Örömmel vette tudomásul a szerkesztőknek azt az előterjesztését, hogy az eddig megjelent 47 évfolyam tárgymutatójának egyik része — a szerzők szerinti — teljesen készen van s a másik a tárgyak szerinti is március hó folyamán elkészül. Megállapodás történt, hogy mikor ez a munkálat teljesen készen lesz, a szerkesztők hívják össze megint az értekezletet, amely akkor a tárgymutató kiadási költségeit és módzatait fogja megbeszélni és megállapítani.

Örömmel adunk hírt folyóiratunk történetének e nevezetes mozzanatáról, mert úgy érezzük, hogy ezzel olvasóinknak és a magyar tudománynak tartozó adósságunkat rójjuk le.

Az értekezlet egyhangúlag helyeselte és emelte határozattá szerkesztőknek azt a javaslatát, hogy az előfizetési díj emeltesék fel 6 K-ra. Annyira evidens volt ennek a szükségége, hogy minden részletesebb megokolását szükségtelennek mondotta.

Egyhangú helyesléssel találkozott az az intézkedés is, hogy folyóiratunk e számtól kezdve jobb, nagyobb alakú és — természetesen — drágább papiroson fog megjelenni.

Megbeszéltük azt is, hogy *Egyháztörténeti adatok* címen — amint a rendelkezésünkre álló hely engedi — leveleket fogunk közölni, melyeket a 18. század második felében s a 19. század elején külföldi akadémistáink haza küldöttek püspökeinkhez, a consistoriumhoz s esetleg egyes tanácsosokhoz és olyanokat is, melyeket a püspökök írtak külföldön tanuló ifjainknak. Lázár Istvánnak, Nagy Györgynek, Márkos Györgynek, Pákei Józsefnek, Nagy Zsigmondnak, Fúzi Jánosnak, Székely Miklósnak, Szász Mózesnek stb. maradtak fenn ilyen levelei levéltárunkban, melyek érdekes világot vetnek 18. századi tanárképzésünkre, az egyház anyagi helyzetére, általában köz- és kulturális állapotainkra. Alkalmasak arra is, hogy hitelveink fejlődésére, külföldi

összeköttetéseinkre rámutassanak. Szóval egyház- és iskolatörténeti fontosságuk és jelentőségük kétségtelen s mi meg vagyunk győződve, hogy az unitárius egyház történetének majdani megírója hálás lesz nekünk ezekért a közleményekért, melyeknek közreadásával a Magvető régi nyomdokaiba lépünk.

### **Egy unikum kolozsvári egyházközségünk levéltárában.**

Nagy ritkaságot őriz kolozsvári egyházközségünk levéltára: egy *Basta* György által kiadott díszes unikum címeres levelet. A gyászos emlékü császári hadvezérnek ezt az egyetlen fennmaradt címeres nemesítő levelét ezelőtt pár héttel levéltári kutatás közben fedezte föl egyik tanárunk. A pergamenre kiállított díszes armalis Gyulafehért, 1602 december 20-án kelt s Gerlai (Szamosújvár) *Szász*, másként *Görög* Jánost és általa testvérét, Pétert emeli vele Basta a Rudolf császár és király által reáruházott hatalomnál fogva nemességre s mentesíti az adóktól és közterhektől gerlai házukat is. A nemeslevelet a történetíró Somogyi Ambrus, mint Szolnok megye jegyzője hirdette ki Désen. Különböző szempontból is ritkaság, mert rajta függ sárga viasz pecsétfészkekben vörös viaszba nyomva Bastának eddig ismert *egyetlen* függőpecsétje. A nevezetes ritkaságot lefényképezték, pecsétjét lerajzoltatták s szövege már legközelebb napvilágot lát a dr. Veress Endre szerkesztésében és a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelenő Basta-kötetben. Ezen kívül címerképét is közölni fogják valamelyik genealogiai és heraldikai folyóiratunkban. Itt említjük meg, hogy Basta erdélyi kortársai közül csupán a Báthory Zsigmond címeres levelei nem ritkaságok. Vitéz ellenfelétől, az unitárius Székely Mózesztől egyet sem ismerünk, a zsarnok Mihály vajdától pedig szintén csak egyetlenegy címeres levél maradt hátra korunkra. (kl).

**Iskolalátogatók a népiskolákban.** A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1912. évi július 16-án 100000 sz. alatt egy rendeletet adott ki, amely tulajdonképpen útasítás a tanfelügyelőségi iskolalátogatók részére. Az intézmény a f. iskolai év elején életbe is lépett. Célja „az iskolák belső életének ellenőrzése és működési eredményeinek fokozása“. A tanfelügyelők munkája ezzel megoszlik. T. i. ők a központi hivatal munkáját látják el, az iskolalátogatók pedig látogatják kisebb-nagyobb körökben az iskolákat s észrevételeikről jelentést tesz-

nek a tanfelügyelőknek. Az ellenőrzés ezzel intenzívebbé lesz, melyből a népoktatásnak lesz legnagyobb haszna. Az iskolalátogatónak lesz ideje és módja mindent alaposan megnézni, amire a multban a tanfelügyelőnek nem volt, mert túl volt halmozva adminisztratív teendővel s ezért csak alig hogy betekinthezett egy-egy iskolába. A felekezetek autonomikus jogait nem bántja a rendelet, mert meghagyja az iskolalátogatónak, hogy a tervbe vett látogatásról három nappal előbb írásban értesítse az iskolaszéki elnököt s kerülje mindazt, ami az iskola fenntartó hatáskörébe tartozik.

Az iskolalátogatókat a miniszter nevezi ki elemi vagy polgári iskolai tanítók, esetleg gazdasági szaktanítók közül. A látogatás iskolai évenként kétszer történik, év elején és közepe táján, de szükség esetén többször is.

Az első látogatás célja az iskoláztatás megkezdésével járó nehézségek elhárítása és a tanítók útbaigazítása a tanítás terén. A második látogatás célja, ellenőrizni, hogy az előző látogatás alkalmával tett intézkedések foganatosítottak-e és hogy a tanítás eredményéről is meggyőződést szerezzen a látogató. Intézkedési joga nincs, csupán a megfigyelésre és tanácsadásra szorítkozik a látogatója. Az iskolalátogatásnak ki kell terjeszkednie: 1. az intézet külső rendjére, 2. az intézetek tanulmányi és nevelői munkásságára, a tanulmányi eredmény fokozására; 3. az óvónók, tanítók továbbképzésére.

Az első feladat érdekében az iskolalátogató kiterjeszti figyelmét az iskolaépületre, tantermekre, tanítói lakásra és mellékhelyiségekre annak megállapítása végett, hogy vajjon megfelelnek-e a törvényes követelményeknek? El van-e látva az iskola a nemzeti címerrel és lobogóval és a törvényes felírással? Fordítanak-e kellő gondot a tanulók egészségi viszonyaira és tisztaságára, az iskola belsejének és környékének, az illemhelyeknek rendben és tisztántartására, a bútorok, padok elhelyezésére s a tanulók testi fejlődésének megfelelnek-e az utóbbiak? Az iskola vize egészséges-e? El van-e látva az iskola a szükséges bútorokkal, felszerelésekkel, tanszerekkel, a tanulók könyvekkel és írószerekkel? A gyűjtemények gyarapításához a tanító saját gyűjtésével és munkásságával hozzájárul-e?

Meg vannak-e az előírt nyomtatványok, naplók, törzskönyvek, végbizonyítványok? A tankötelesek nyilvántartása, összeírása és iskolázása körül az illetékes tényezők pontosan teljesítik-e kötelességüket? Megvizsgálja az iskola irattárát, leltárát. Megnézi, hogy a kézi munka tanításához megvannak-e a szükséges eszközök? Van-e ifjúsági könyv-

tár, rendben kezelik és használják-e? Engedélyezett tankönyvek vannak-e használatban?

A második cél érdekében megvizsgálja, hogy a tanítás a jóváhagyott tanterv, tanmenet és órarendnek megfelelő módon és arányban folyik-e és teljesíti-e a tanító nevelői kötelességét? Megfigyeli a tanítás tervszerűségét, módszerét, a tananyag helyes és arányos feldolgozását, az írásbeliek kezelését. Súlyt helyez-e arra a tanító, hogy a tanulók az anyagot lényegében már az iskolában elsajátítsák s általában nem terheli-e meg őket pusztán az emlékezetnek szánt anyaggal? Milyen a tanítási eredmény általánosságban és az egyes tantárgyakban?

A tanítók továbbképzése céljából az iskolalátogató a tanítókat a modern pedagógia és didaktika követelményei felől mindenkor tájékoztatja. E végből maga is tartson fenn állandó összeköttetést valamely tanítóképző intézettel, ahol a gyakorló-iskolában figyelje meg a tanítást, a lélektant, a nevelést, a módszertani és a kísérleti lélektani előadásokat. Kiterjeszti az iskolalátogató figyelmét arra is, vajjon rendelkezik-e a tanító az önképzésre szükséges segédeszközökkel?

Örömmel üdvözljük ezt a rendeletet, amely a magyar népoktatás fejlesztéseért buzgó lélek műve. Ha olyan tervszerű és meg nem lankadó következetességű lesz a kivétel és végrehajtás, amint contemplálva van, nem nagyon hosszú idő múlva érezni fogjuk áldásos hatását s nem kell szégyenkezniünk többé a mívelt világ előtt aralfabétáink rettenetes száma s egyes vidékek népességének kulturális elmaradottsága miatt.

**Tanítók fizetésrendezése.** A vallás és közoktatási miniszter a napokban két törvényjavaslatot nyújtott be. Egyik az állami, másik a községi és hitfelekezeti elemi népiskolai tanítók illetményeinek rendezéséről szól. Végre elérik tehát a tanítók is, amiért évtizedek óta jogos és méltányos harcot folytattak, hogy a többi állami tisztviselőkkel egyenlő elbánásban részesüljenek s a XI., X. és IX. fizetési osztályoknak megfelelő illetmények élvezetébe jussanak. A miniszter a törvényjavaslat megokolásában kijelenti, hogy a tanítók existenciájának a mívelt ember létföltételeihez kell alkalmazkodnia s e tekintetben a nemzetnek erkölcsi kötelességei vannak. A népek versenyében fennmaradásunknak egyik főbiztosítóka, hogy a tanítótság lelkesen és odaadóan végezze kulturális munkásságát. Ennek azonban természetes előfeltétele, hogy a tanítótság anyagi helyzetének javítására trányuló

jogos és méltányos kívánságai kielégítést nyerjenek. A miniszter célja az volt, hogy az *egész* tanító személyzet, tehát az állami és nem állami tanítók, anyagi ellátása *egységessé* tétessék, mert azt a célt akarja megvalósítani, hogy minden iskola egységes, erős ifjú nemzedéket neveljen; ennek pedig feltétele, hogy a tanítók fizetése *jellegkülönbség nélkül egységes legyen*.

A törvényjavaslat megszünteti az alapfizetés és korpótlék kombinált rendszerét s az 1893. évi IV. t. cikkben megállapított illetményrendszert alkalmazza fizetési osztályokkal és fokozatokkal. Az 1907. évi törvény szerint a végső fizetések között 400 K különbség van a felekezeti tanítók kárára; az új javaslat a különbséget teljesen megszünteti s a végső fizetést állami és nem állami tanítóknál egyaránt 3200, tanítónőknél pedig 3000 K-ban állapítja meg a jelenlegi 2000, 2100 és 2200 K-val szemben. Eltérés csak annyi, hogy a harmadik fizetési osztályban az államiak négy, a nem államiak csak 5—5 évenként lépnek a felsőbb fizetési fokozatba. Az előlépésnél (t. i. ugyanazon fizetési osztály felsőbb fokozatába) a szolgálati idő az irányadó, az előléptetésnél pedig (t. i. alsóbb fizetési osztályból felsőbbbe) a szolgálati időn kívül a tanító érdemessége is, amelyet a két évenként előterjesztendő minősítés alapján állapítanak meg.

A javaslat kezdő javadalmazást és három fizetési fokozatot állapít meg. A kezdő javadalmazás 1200 K. Azokat a tanítókat, kiket a törvény működésben talál, beszámítható szolgálati idejük alapján a megfelelő fizetési osztály megfelelő fokozatába kell besorozni. Az előléptetés joga az állami tanítóknál a minisztert, a községi és felekezeti tanítóknál az esetben, ha az állás államsegély nélkül tartatik fenn, a tanító alkalmazására jogosult hatóságot, államsegélyes álláson működő tanítóknál pedig szintén a minisztert illeti.

A kezdő javadalmazásból a férfiak 2, a nők 4 év alatt léptetnek elő a III. fiz. osztályba. Innen a II. és I. fiz. osztályba mind a férfi, mind a nőtanító a közvetlenül alacsonyabb fizetési osztályban töltött 12 év után léptethető elő. Az egyik fiz. fokozatból a magasabba automatikusan lép elő. A nem állami tanítók a III. fiz. osztály minden fokozatán 5—5 évet töltenek s így ők az egyes fizetési osztályok fokozataiba és a legmagasabb fizetésbe is 3 évvel későbbre jutnak.

## A német unitáriusok papjának levele szerkesztőnkhez.\*

Alzey, 1913. I. 21.

Igen tisztelt Igazgató Úr!

Fogadja szíves köszönetemet kedves leveleért, melyre már rég akartam válaszolni, de nem volt szabad időm. Mikor ma az előfizetése a Freiprotestantra megérkezett, erősen elhatároztam, hogy most mindenekelőtt Önnek levelet kell írnom. És mily örömet fogadom el a felajánlott jobbot! Igen, vajha kezdődnék jó viszony az Ön „Keresztény Magvető“-je és az én Freiprotestantom között s szerkesztőik között is és lenne tartós! Kár, hogy a testvérlap nyelvét nem értem s azért rendes olvasásáról le kell mondanom.

Községeimről, melyekről Önt értesítenem kellene, a mi német-unitárius lapunk első évfolyamának első száma sok részletet közölt. További tájékoztatására még a következőket közlöm:

A 70-es évek Reinnessenben felébredt szabad protestáns mozgalmának élére egy nyug. ev. lelkész állott, aki azután az új szabad községeknek első lelkésze lett. Először úgy látszott, hogy városi és falusi elemekből számosan csatlakoznak hozzá. Ezerek mutatkoztak hajlandóknak vele tartani. De felülről jövő nyomás, a kormány és a politikai közigazgatási hatóságok részéről megnyilvánuló ellenszenv és erőszakoskodás ellenkező mozgalmat eredményeztek. Hivatalnokok, tanítók és mások sokan megint visszaléptek. Már örvendezni kezdetek, hogy az egész mozgalom eltűnik s egy pár év alatt teljesen elnyomják. De istennek hála, igen korán örvendettek Végül bele kellett törődniök az üldözött községek fennállásába, melyek most az unitarianismushoz való eszményi csatlakozást általam végrehajtották. Résztvettünk a szabad kereszténység és vallásos előhaladás berlini kongresszusán s keressük a külföldi unitárius testületekkel az összeköttetést, abban a reményben is, hogy tőlük támogatást kapunk, hogy az unitárius gondolatot Németországban és később talán Ausztriában is hatásosan képviselhesük és az unitarianizmus ügyét népünk között terjeszthessük.

Mi itt nagyon magános órállomáson állunk. Egyfelől az egyházi

\* Szerkesztőnk levéllel fordult a német unitárius mozgalom vezető-emberéhez, a reinnesseni unitárius községek papjához, Walbaumhoz. Megrendelte lapját, a *Freiprotestant* ot s arra kérte a szerkesztőt, hogy értesítse a mozgalom jelenlegi állásáról, kilátásairól részletesen. Walbaum szíves előzékenységgel válaszolt. Levelét egész terjedelmében közöljük s küldőjének a nyilvánosság előtt is hálásan mondunk köszönetet.

liberálizmus, melynek törekvése, hogy minden a régi hitvallású egyházakban maradjon, semmit sem akar rólunk tudni. Másfelől a szabadgondolkodók, a monisták szövetsége, a konfessionslos bizottság és a szabad vallási községek szövetsége az egyházakból való kilépésre hajló elemeket teljesen radikális irányba tereli. Így hát kilátásaink egyelőre szomorúak. Mivel azonban meggyőződésem szerint a mi álláspontunknak ez ellentétes irányok között joga van a képviseltetésre, azért nem esem kétségbe.

Némelykor arra gondolok, hogy vajjon Ausztriában ez idő szerint nem lehetne-e többet tenni. Én, mielőtt itteni állásomat elfoglaltam, odaát ev. vikárius, azután lelkész voltam s az a benyomásom volt, hogy némelyek azért nem szakadnak el Rómától, mert nekik az ó-katolicizmus és az ev. egyház igen kevésbé szabadoknak látszottak arra, hogy a lépésüket jutalmazza. Ezek legtöbbjének a teljes vallási nihilizmus talán legjobban megfelelne. De vajjon nem volna-e érdemes egy unitárius közösség alapítását megkísérleni? Minthogy Magyarországon van unitárius egyház, azt gondolom, hogy Ausztriában is talán államilag elismernék. Sajnos azonban ezidő szerint hiányzanak nekem az ilyen célból való odautazás eszközei. Egy előnyöm volna, az, t. i. hogy osztrák egyházi szolgálatom óta még mindig osztrák állampolgár vagyok.

Tehát Önöz s az én kedves magyar hitrokonaimhoz politikailag közel állok. Vagy Ön is az osztrákoknak azon magyar ellenségeihez tartozik, amilyenek — fájdalom — Ausztriában is vannak? Közöttünk személyileg maradjon minden esetre jó barátság!

Az Ön

*R. Walbaum.*

**A közoktatásügyi államtitkár igazságügyminiszter.** A király dr. Székely Ferenc lemondó igazságügyminiszter helyébe dr. Balogh J. nő vallás- és közoktatásügyi államtitkárt nevezte ki. A középiskolai tanárságnak sok oka van sajnálni Balogh távozását, s épen akkor, mikor megértő jóakaratra a legnagyobb szüksége volna. Azokban a reményekben, melyek kinevezéséhez kapcsolódtak, nem csalódtunk. Bizonyára sok része van abban, hogy az ú. n. státuszrendezés, ha nem is teljesen, de részben megoldatott s ezzel a tanárság körében élő nyugtalanság jó részben elnémult. A nyugdíjtörvénynél ért veszteség az ő idejére esik ugyan, de meg vagyunk győződve, hogy ő a maga részéről mindent elkövetett az iskola érdekében s távolról tekintve a dolgokat úgy látszik, hogy nem is pénzügyi okokon, hanem egy egyoldalú s a tanárság munkáját értékelni képtelen bürokrata elme merevségén fordult meg az egész. Van okunk tehát sajnálni Balogh távozását s megnyugtató csak az, hogy egyéniségének s tehetségének ott is megfelelő és szélesebb munkamezőt nyert.

**A közoktatásügyi minisztérium új államtitkára.** A király febr. 9-én *dr. Jankovich Béla* belső titkos tanácsost, a magyar országgyűlés képviselőháza alelnökét a vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkárává kinevezte. Jankovich Budapesten született 1865 ben, r. kath. vallású. Középiskolai tanulmányait a bécsi Teréziánumban, jogi tanulmányait Budapesten végezte. 1889-ben az akadémia a német valuta-reformról írt munkáját a Lévy-féle pályadíjjal jutalmazta. Párisban, Londonban és Freiburgban 1888–89-ig a természettudományokat tanulmányozta s a szünidők alatt beújtatta Közép- és Nyugateurópát. Azután világméretű utat tett s tanulmányainak eredményeiről a Földrajzi Közleményekben és egyéb szemlékben és lapokban számolt be.

1891-ben a budapesti egyetemen magántanárként habilitáltak, ahol a pénz- és hitelügyletekéről tart előadásokat. 1910 óta orsz. képviselő, 1911. nov. óta a képviselőház alelnöke, 1912 szept. óta belső titkos tanácsos.

A új államtitkár a napokban foglalta el hivatalát s minisztere üdvözlő beszédére a többek között ezeket mondotta:

„Meggyőződésem, hogy az országban csakis akkor biztosíthatjuk a kultura ügyét, ha előre gondoskodunk a kultura munkásainak jogos igényeiről. Ezt a célt vannak hivatva szolgálni ama törvények és javaslatok, amelyeket a miniszter úr Önagyméltósága eddig kezdett. Az országgyűlés eddigi áldozatkészsége alapján méltán elvárhatjuk, hogy a jövőben fokozatosan még több érdek lesz kielégíthető“.

A felekezetről így nyilatkozott:

„E tekintetben különös érdeklődésem tárgyai lesznek ama felekezetek ügyei, amelyekhez magam ugyan nem tartozom, de amelyeknek érdekét részrehajlás nélkül fogom szem előtt tartani, épp úgy, mint saját egyházam ügyeit.“

Ez a nyilatkozat arra van szánva, hogy a protestánsok nyugtalanságát elcsendesítse. Eddig állandó szokás volt, hogy a r. kath. kultuszminiszter oldala mellett a politikai államtitkár protestáns volt. Most mindketten katolikusok. Csak kivételesen nyugodhatunk bele ebbe az állapotba abban a reményben és várakozásban, hogy a prot. ügyek fokozott figyelemmel és megértéssel fognak kezeltetni

**Báró Barkóczy Sándor** miniszteri tanácsos. a kongregációk hatalmas patronusa, kit üzemelvért a középiskolai ügyosztály éléről el kellett mozdítani — amint a lapok írják — nyugalomba vonul. Régen meg kellett volna tennie, míg nem rontott annyit az iskolák közszellemén.

**A Sárospataki Református Lapok** idei több számában *Az új év küszöbén* c. végig tekint a múlt év eseményein s a többek között a Magyar Prot. Irodalmi Társaság ügyeiről ezeket mondja:

Az 1912. év bántó jelenségei közé kell soroznunk a Magyar Prot. Irodalmi Társaság kinlódó életét is. — Hát bizony ennek a sorsát nem így álmodták azok, akik a születésénél szerepeltek. Két testvéregyház egyesített ereje egy cél szolgálatában! A hegyeket is ki kellett volna mozdítaniok helyükből, ha igazi szent erő és szent akarat lelkesíti őket. — De nem mozdí-

tották ki. A két prot. egyházból annyi előkelő embert sem tudtak összetoborzani, amennyi a társaságnak legalább gond nélküli sorsot biztosíthatott volna. Ugy fáj látnunk a közösen ápoltt egyesület évenkénti vénülését s a közös oltár körül való forgolódásunk meglassadását.

A „Sárospataki Lapok“ igazán lelkesedett a két prot. egyház egyesüléseért, sőt örömeit bevonta a gyűjtőnév alá az unitárius testvéreket is. Ezeket a két prot. egyház féltékenysége az egyesülésből kiszorította, amiből annak kellett volna következni, hogy a két egyház annál inkább neki lásson a maga elé tűzött cél szent elkeseredéssel való megoldásának. Ez azonban nem következett be. Sőt inkább! Mikor a közös munkára a kálvinista és lutheránus tanárokat szintén egyesíteni akartuk: a törekvésünk dugába dőlt, ami magában is rossz jel volt a Magy. Prot. Irodalmi Társaságra, amelyet éppen tudományos jellege miatt főként a két egyház tanárainak kellett volna különösebben támogatniok. — A „Luther Társaság“ mint külön egyesület csakhamar megalakult s majdnem annak a célnak szolgálatában, mint a Magy. Pr. Irodalmi Társaság. Aztán megalakult az „ORLE.“, meg a „Kálvin Szó ctség“, mind külön programmal... Hát hogyan is éljen és virágozhassék ennyi versenytárs között éppen az az egyesület, amelytől szinte tervszerű következetességgel vonta el a változó idő az anyagi és szellemi segítséget?!

**A jezsuiták Németországban.** A német birodalmi szövetségtanács abban a kérdésben, hogy a jezsuiták „rendi tevékenységét“ eltiltó 1872-ik évi törvényt és rendeletet hogyan kell értelmezni, a következőleg döntött: Tiltott rendi működés minden lelkészi vagy egyéb vallási működés másokkal szemben, valamint a tanítás. A tiltott hitműködés fogalma alá, amennyiben ezt uralkodói határozatok nem állapítják meg, nem esik a csendes misék olvasása, a családi ünnepély keretében bemutatott primicia és a haldoklók szentségének feladása. Nincsenek tiltva oly tudományos előadások, melyek nem érintik a hit terét. Az írói működést a tilalom nem érinti.

**A budapesti tudományegyetem népeisége.** A múlt iskolai év első felében összesen 7667 hallgató iratkozott be. akik közül hittudományi hallgató volt 100, jogtudományi hallgató 3585, orvostudományi 2495, bölcsészettudományi 1145 és gyógyszerész 342. A múlt év második felében összesen 6962 hallgatója volt az egyetemnek, közöttük 99 papnövendék, 3049 jogász, 2403 orvosnövendék, 1073 bölcsész, 338 gyógyszerész. A papnövendékek közül 76 római katolikus, 23 gör. kath., a jogászok közül 1502 római katolikus, 48 gör. katolikus, 80 gör. keleti, 323 református, 201 ág. ev., 24 unitárius, 867 izraelita, 2 mohamedán, 2 felekezetnélküli. Az orvosnövendékek közül 789 római katolikus, 51 gör. kath., 124 gör. keleti, 188 református, 142 ág. ev., 8 unitárius, 1097 izraelita, 4 felekezetnélküli. A bölcsészek közül 581 róm. kath., 34 gör. kath., 34 gör. keleti, 127 református, 124 ág. ev., 10 unitárius, 159 izraelita, 2 mohamedán, 2 felekezetnélküli. A gyógyszerészek közül 130 róm. kath., 3 gör. kath., 5 gör. keleti, 47 református, 31 ág. ev., 121 izraelita, 1 felekezetnélküli.

A „Los von Rom“-mozgalom, amely 14 év óta tart, 58,499 hívőt ragadott el a pápás egyháztól, míg ez utóbbi javára ez idő alatt 12,9 2 áttérés történt. A protestantizmus, a kath. írók bevallása szerint, évenként 4000 hívőt nyer e révén. 1911-ben meg éppen 4348-at nyert. A Rómától való elszakadás szünet nélkül tart, dacára a Róma által a sajtó és szószék útján kifejtett óriási erőfeszítésnek, 1908-tól 1910-ig az osztrák protestánsok száma 534 441 lélekről 593,256-ra emelkedett, vagyis részint születések, részint áttérések révén, 58,315 hívővel szaporodott; a reformátusok száma az utóbbi 10 év alatt 95,754 főnyi emelkedést mutat. Az elszakadási mozgalom minden tartományban érezhető, még Boszniában és Hercegovinában is, hol a protestánsok száma 10 év alatt 2615-re növekedett

**Apponyi a tanítók és tanárok helyzetéről.** Gr. Apponyi Albert a „Nemzeti Iskola“ f. évi 1-ső, jubiláris számába figyelemreméltó cikket írt a tanárok és tanítók anyagi és politikai helyzetéről, amely súlyos kritikája a mostani helyzetnek. A cikkben többek közt ezeket mondja: „A néptaniókat illetőleg az a két törvény, mely az én kezdeményezésemre alkottatott meg, t. i. az az 1907. XXVI. és XXVII. t. c., kétrendbeli intézkedéseket tartalmazott: a tanítók illetékeit és jogviszonyait rendezte egyfelől, a nemzeti irányu oktatás biztosítékait akarta megteremteni másfelől. Az intézkedések e második sorozatát állandó jellegűnek gondoltam; a tanítók illetékeinek és jogviszonyainak rendezését e két törvényben azonban kifejezetten ideiglenesnek és átmenetinek jeleztem a javaslatok megvitatásakor. A fizetésrendezés, az akkori viszonyok közt, eleget tett a legégetőbb szükségnek, csökkentette az eltérést az állami és nem állami tanítók javadalmazása közt és maximumát képezte annak, ami akkor elérhető volt. A jogviszonyok rendezése tekintetben átmeneti intézkedéseket létesítettem, mert azoknak végleges rendezését az általános tisztviselői pragmatika keretében gondoltam eszközölnönek. Mindkét irányban, úgy a fizetés, mint a jogviszonyok tekintetében, lefektettem az alapelvet: az állami — illetve köztisztviselői minőség kimondásával. Teljesen igazoltnak tartom, hogy a tanítótság most, midőn a megélhetési viszonyok újból megrosszabbodtak, mind a két tekintetben kívánja ennek az alapelvnek teljes honorálását. Az a 4-5 millió költségtöbblet, mely a kormány tervezetéhez képest ebből előállana, bőven megtérülne a megnyugvás által, mely tanítói körökben teremtenék. Fegyelmi szigorral ezt a megnyugvást elérni nem lehet.“ „Hasonlóképpen vélekedem a középiskolai tanárságnak, főleg a teljes nyugdíjélvezet új korhatára ellen irányuló mozgalmáról! Készségesen elismerem, hogy mikor én megindítottam fizetésrendezésüket, nekem sem sikerült kielégítő megállapodásokhoz jutni, de legalább nyitva hagytam azokat a kérdéseket, amelyek helyes megoldásától függ a megnyugvás: a három fizetési osztály közt való helyes megosztás és a nyugdíjképesség korhatára. Ez utóbbi tekintetben a pénzügynek csak annyi engedményt tettem, hogy utolsó költségvetésem indokolásában „megfontolandónak“ jeleztem a 35 éves korhatárt, de a „megfontolás“ eredményével a magam részéről tisztában voltam már akkor is és így nem mentem be olyanba, ami a kérdésnek praejudikált volna. Nem is igen akadt tanügyi szakember, aki e tekintetben

ne pártolta volna a tanárok álláspontját; a pénzügyi kérdés pedig itt valóban oly csekélységgé zsugorodik össze, hogy nem értem azt a makacsságot, amely azért szembeszáll a tanári kar elkeseredésével.“

**Német protestánsok szövetsége.** Traub dortmundi lelkész elítélése a német szabadelvű protestánsokat nagyon kínosan érintette; egymást érik az erős és igazságtalan ítélet ellen a tiltakozások. Még Delbrück berlini egyetemi tanár, a konzervatív „Preussische Jahrbücher“ szerkesztője is így nyilatkozik: „Traub vétségei oly jelentéktelen jellegűek s még ha súlyosan akarjuk is azokat megítélni, annyi enyhítő körülmény forgott fenn, hogy a büntetés súlyos volta semmi arányban nem áll azokkal.“ Az ítélet által indítatva, Németország összes prot. egyházi liberális egyesületei és szövetségei „Német protestánsok szövetsége“ (Bund deutscher Protestanten) cím alatt közös szervezetbe egyesültek, hogy a német prot. egyház szabadelvű és egészséges fejlődése érdekében a reactionárius törekvésekkel szemben vállvetett erővel harcoljanak. Az új szövetség Traubot választotta ügyvezető igazgatójává és felhívások útján egész Németországban gyűjtést indított egy protestáns-alap létesítésére, amelyből majd a jövőben a szabad protestantizmus eszméjének áldozatait segíyezhesse.

**A német Evangéliumi Szövetség a jezsuiták ellen.** A német „Evangéliumi Szövetség“ szeptember hó második felében Saarbrückenben tartott közgyűlésén a következő határozatot hozta: „Az Evangéliumi Szövetség 25-ik közgyűlésén csaknem 500,000 tagja nevében tiltakozik a szövetségtanácsnál és a birodalmi gyűlésnél a jezsuita törvény enyhítése vagy megszüntetése iránt tett indítványok ellen. Ez a törvény, amelyet a nagy császár nagy kancellárja a nemzeti és állami védelem céljából alkotott, a történelem ítélete szerint — miután a jezsuitarend nemzetközi alapelvei és alaptanai változatlanul a régiak — ma is nemzeti és állami szükségszerűséget képez. A jezsuitáknak ellenőrizhetetlen és a vallásos oltalomnál fogva kiváltságos mozgási szabadsága a belső viszályok által már különben is túlságosan megterhelt hazánkat az ultramontán klerikalizmusnak a politikai hegemoniáért folytatott újabb heves harcaival és a felekezeti béke súlyos háborításai-val töltené el. Ezért a hazafias és nem ultramontán irányzatú lakosság nagy többségével megegyezőleg az Evangéliumi Szövetség teljes határozottsággal követeli, hogy e törvénynek sem a jogérzéssel ellentétben álló módosítását meg ne kíséreljék, se annak megszüntetését határozatba ne vegyék, sőt inkább a törvényt fenntartani és annak végrehajtását biztosítani igyekezzenek.“

**Magánkehely az úrvacsora-osztásnál.** Lausanne-ban a Szentpál-parochia egyháztanácsa, Dubois E. hírlapíró indítványára, tanácskozás tárgyává tette a magánkehely használatát s ezt, a közös kehely mellett, megengedhetőnek találta. Október 6-án a kérdést egyházközségi közgyűlés elé terjesztették, amely az indítvány mellett és ellen felhozott érvek meghallgatása után 66 szavazattal 41 ellenében elhatározta, hogy a magánkehely használatát az úrvacsora-osztásnál fakultatíve megengedi.

**Az analfabéták oktatása.** Az Országos Közművelődési Tanács az elmúlt évben 47 vármegyében összesen 342 analfabéta tanfolyamot tartott fenn; összesen 10120 felnőtt írástudatlan jelentkezett, akik közül elköltözködés miatt 3352 maradt ki. Végző eredményül az elmúlt évben 6748 analfabéta tett sikeres vizsgát az írás, olvasás és számolás elsajátításáról. Az Országos Közművelődési Tanács a tanulókat ingyenesen látta el iskolakönyvekkel, íróeszközökkel és füzetekkel, a tanítóknak pedig 35746 korona tiszteletdíjat utalt ki eredményes munkájukért. Az 1912–13-ik iskolai évben az analfabéta tanfolyamok országos szervezésének munkálatai már megkezdődtek. Azok a tanítók, akik ebben a nagyfontosságú kulturális munkában részt ohajtanak venni, forduljanak úthaigazításért és támogatásért az Országos Közművelődési Tanácshoz, Budapest, IV. Ferenciek-tere 3.

**Áttérések Poroszországban.** A porosz statisztika 1910. évről a protestáns vallásra való áttérések jelentékeny növekedéséről ad számot. E szerint a zsidó vallásra áttért 51 személy (korábbi vallásuk nincs feltüntetve), a kath. vallásra áttért 544 személy (korábbi vallásuk nincs feltüntetve), de annyi megállapítható, hogy ez évben 36 zsidó lett keresztyénné); a prot. vallásra áttért 6126 kath., vagyis 2586-tal több, mint az előző évben. A Pesti Hírlap berlini levelezője szerint: „a kath. egyház hívei ijesztő számban hagyják ott vallásukat, hogy belépjenek a felekezetenküli egyesületbe. Az elnök az egyesület legközelebbi ülésén 304 új tagot jelentett be; ezt a számot kizárólag Berlin produkálta s ezen új felekezetenküliek 80%-je r. kath. volt.“

**Születési statisztika Németországban.** Németországban statisztikai adatok alapján megdöbbenéssel konstatálják, hogy a születések száma hanyatlást mutat. 1876–80-ig ezer lélekre 40,9‰ születés esett, 1906–8-ig már csak 33,42‰, tehát 28 év alatt 17,8‰ az apadás. Ugyanez a jelenség az összes európai kulturállamokban, de különösen a középeurópai országokban. 1880–1900-ig Svédországban csak 8,2‰ az apadás, Dániában 5,8‰, Norvégiában 3,5‰, és Finnországban csak 2,7‰; ellenben Belgiumban 25,6‰, Angolországban 19,2‰, Franciaországban 15,4‰, a Német birodalomban 11,7‰. Németországban egy tudományos bizottságot küldöttek ki e kérdés megvizsgálására. E bizottság megállapította, hogy nem a házasságok száma csökken, hanem a gyermekeké. Kutatván a szomorú jelenségek okait, e bizottság megállapította, hogy a legfőbb oka első sorban a *malthusianizmus* terjedése, még pedig annak új formája a *neomalthusianizmus*, a gyermekáldás szándékos korlátozása, mely az alsóbb rétegekben, a paraszti és munkás sorban is jobban el van terjedve, mint gondolhatná az ember. Második okul a nagy városok káros befolyását említi, mellyel szoros kapcsolatban van a modern *hiperkultura* befolyása s ennek egyik legsajnálatosabb eredménye az, hogy mind kevesebb azoknak az anyáknak a száma, akik maguk táplálják csecsemőiket. A német anyáknak csak harmadrésze teljesíti e természetl rendelt kötelességet, egyharmada nem képes rá szervezeti és egészségi okokból, egyharmada pedig nem akarja. Ehhez jó egy csomó modern

betegség, nemi és idegbetegségek, utóbbiak az alkoholizmus következményeként. A bizottság orvos tagjai hangsúlyozzák, hogy a mind növekedő fogromlás is az okok közé számítandó. Továbbá a *nem kellő táplálkozás*. Svájcban, Németország déli részében, pl. Württembergben, a sorozóbizottságok az alkalmatlanok nagy számáról panaszolnak. Az okok közé sorozzák még a népnek a falusi élettől való idegenkedését, a városokba való özönlését.

**Disszidensek Poroszországban.** Poroszország utolsó statisztikai kimutatása szerint 100000 emberre esik 839 „más és ismeretlen vallású”, egész Poroszországban kereken 337000. Ez a szám 1905 óta 80%-kal emelkedett 190000-ről 337000-re. Ebben a számban benne vannak az alkotmány és szervezet nélküli kis szekták is, de ezek száma 1905 óta nem nőtt jelentősen. Az emelkedés oka az egyházakból való kilépés. Ma legkevesebb 150000-re tehető a disszidensek száma s kétségtelen, hogy ez a szám a jövőben állandóan emelkedni fog. E disszidenseknek sok hátrányuk van. Az eskütételnél az isten nevének említése, gyermekeiknek a vallásos oktatásban való részvétele, a katonaságnál a kinos szolgálat, gyótrések; felekezeti temetőben — sok helyt csak ilyen van! — nem temetkezhetnek. Közhivatalokból ki vannak zárva. A szabadvallási községek helyzete sem kedvező. A porosz alkotmány szerint újonnan alakuló vallási közösségek testületi jogokat csak külön törvény útján kaphatnak. De ezt a jogot a szabadvallási közösségek nem kapták meg. Csupán a szabad egyesülés jogára vannak utalva. De a vallási egyesületekre olyan korlátok vannak vetve, aminők nem szorítják még a sport-, ének- és tornaegyesületeket sem. A szabadvallási egyesületek nem szereshetnek birtokot, nem köthetnek szerződést nem állíthatnak hivatalnokokat, nem folytathatnak pert, nem fogadhatnak el ajándékokat és hagyományokat. Olyanformán vannak, mintha az életre meg volna az engedélyük, de meg volna tiltva a szükséges levegő és táplálék.

**Konfessionslos.** Érdekes mozgalomról értesülünk a Christliche Welt egyik utolsó számából. Egész Németország területén egy *Konfessionslos* nevű bizottság működik, melynek célja az, hogy az országos egyházakból való tömeges kilépést szervezze. A bizottság 1911 elején alakult. Célja: arra törekedni, hogy teljes egyenlő jogúsága elismertessék minden olyan szervezetnek, melynek nem a keresztény vagy a mózesi vallás az alapja; egyesíteni azokat, akik az egyházzal szakítottak abból a célból, hogy kieroszakolják a teljes állampolgári jogegyenlőséget. Németország 220000 disszidensének és felekezetenkívülijének teljes polgári jogát akarja kivívni.

Ez a bizottság folyóiratot ad ki. Ebben olvassuk:

„Harcolunk az orsz. egyház szervezete ellen... Le akarjuk rombolni a régi épületet, amely kívül aranyozott, díszes, belül rothadt. Le akarjuk rombolni, mert új épületek emelkednek, melyektől a régi a kilátást elzárja.”

Első elnöke *Gurlitt* volt, ez év márciusától *Haechel* és *Ostwald* a protektorai, júniustól kezdve *Drews* az elnöke, protektorai pedig *Tschirn* és *Wille Bruno*.

Ebből látszik, hogy a német „*Monistenbund*“ és „*Freidenkerbund*“ vezetői állanak ennek is az élén.

A *Monistenbund* e bizottság megalakulását üdvözölte s tekintélyes anyagi segéllyel támogatta. Így a *Freidenkerbund* müncheni nemzetközi kongresszusa is. A bizottság a disszidenseknek valamely szabadgondolkodó monista egyesületbe való belépést is ajánlja mindig. Úgy látszik tehát, hogy azért agítal a tömeges kilépések érdekében, hogy a monista egyesületek így több tagot nyerjenek. Az is erre mutat, hogy akcióját *Der Weg* c. monista folyóiratban folytatja. A kilépés módzatait megállapítja, szervezi, hogy a kilépőknek e tettükből társadalmi és anyagi hátrányaik ne származzanak. Minden városban bizalmi embereket keres fel, akik listákat vezetnek, a kilépni akarókkal tárgyalnak, a tömeges bejelentés napját megbeszélik és megállapítják. Egy második reformációt várnak, amely — amint remélik — alaposabb regenerációhoz fog vezetni. Örül a bizottság, hogy a *Berliner Tageblatt* s a *Frankfurter Zeitung* is észrevette e mozgalmat. A titkár megállapítja, hogy Traub esete nagy lökést adott ügyüknek: Köszönet a főegyháztanácsnak, azért a megfizethetetlen segítségért melyet ítéletével nyújtott e mozgalomnak. Mikor valamely községben új templomot építenek, akkorra teszik a kilépés napját. A biza'lni emberek országszerte hirdetik: aki világnézetét tudományos megismerésre akarja alapítani, az nem maradhat az egyházban. Aki az igazi előhaladást akarja, lépjen ki az egyházból. A „*Dissident*“-ben Lehmann Ottó írja: „100 év múlt el, mióta Németország Napoleon politikai idegen uralmától felszabadult. Nem ülhetjük meg méltóbban jubileumát ama súlyos és nehéz napoknak, mintha most az egyház ezeréves szellemi idegen uralmától szabadítjuk föl magunkat. Azért ünnepelje mindenki ezt a nagy időt a tett jubileumával!“

### Sófalvi József levele gróf Teleki Sámuel erd. kancellárnak a Walchius- és Bod Péter-féle unitárius egyháztörténetről.

Méltóságos Gróf és Főispán Úr, nékem méltóztatott Patronus Uram!

Alázatosan engedelmet instálok Nagyságodtól, hogy csaknem épen eszméletlen lévén Nagyságod előtt, a közönséges jónak előmozdítására célozó terhes foglalatosságait Nagyságodnak csekély levelemmel megháborítani bátorodom. Amelyet, hogy Nagyságodtól ki nyerhetek azzal, mind a közhaszonra intézett szándékomnak, a minéműt hazájának s ekklesiájának valóságos szeretője és a tudományoknak maga is nagy ékessége lévén, Nagyságod kegyes favorával örömmel szokott felsegélteni; mind pedig a Nagyságod egész családjának, különösbbe pedig Nagyságodnak is az említendő idvezült auctorhoz gyakorlott patrocinióának meggondolása biztat engemet.

Úgy tudom, hogy Nagyságodnál vagyon n. b. e. t. *Bod* uramnak azon *Eccl.* Historiájának impuruma, amelynek első tomussát még t. *Honert* uramhoz küldötte volt t. *Ajtai* uram és amely azután a t. *Gerdesius* uram kezébe került, kinek halála után az auctornak akaratjából az ide való bibliothecába adatott t. *Hollebeek* uram által. Tudtára esvén az *Göttingába* t. *Walchius* uramnak; porontsolta ide jöveletemkor, hogy a mi vagyon benne az erdélyi unitáriusokról, extraháljam az ő kegyelme számára, minél hamarébb igen nagy

szüksége lévén arra ő kegyelmének azon németül irt munkájában, melyet nevez *Historiam Haeresium et Schismatum a Christo nato* etc. A mi unitáriusainkról pedig majd semmi datuma nincsen. De érkezvén kezemhez vettem a könyvet, oly véggel, hogy csak extractust csináljak belőle. De ezt csak az első §-ban cselekedtem; azontúl pedig szóról-szóra leírtam a magam hasznomért, látván mely nagy reliquiával őrzik itt a manuscriptumokat. Nem adatott módom benne a mult nyárig, hogy elküldhessem t. *Walchius* uramnak, a mit kívánt belőle, amely idő alatt a hágai pap és professor t. *Bárkey* uram favora által módot találtam az egész *manuscriptumomnak* kinyomtattatásában. Ő kegyelme bé teszi a *Hagona Bipliothecaba*; de nagy bajjal azt is cselekeszem, hogy különös könyv formában is jöjjön ki, hogy így mind Németországon, mind pedig vezetesebben a hazába többeknek foroghasson kezébe. Most nyomtatódik a 8-dik árkus és ha a kemény tél annyira nem kegyetlenkedett volna a mult heteken, eddig közel volna a vége. Ilendőnek ítélem, hogy az idevűlt auctor munkáinak ezen részecskéjét, a maga patronusai közzül egynek favorába ajánlanám. Erre választottam Nagysádot, amelyet, hogy szokott kegyessége szerént fogadjon kedvesen, alázatosan instálom. Ha ez aránt való indulatját rövid idő mulva érthetném Nagyságodnak; tartanám azt különös szerencsémnek. Mit cselekedtem ezen munka körül, reményilem nem véli unalommal Nagyságod, ha meg írom.

A prelum alatt lévő munka teszi a t. Bod uram *manuscriptumának Lib. II. Cap. XVI. és Lib. III. Cap. XI.* Amely, hogy continue folya, új részekre, caputokra, lectiokra és §§-ra osztottam. E szerént egy synoptica tábelláját csinálván, ezen munkának, különösön is kinyomtatattam egy néhányat, hogy a munkát előre esméretessé tégyem. Ezek közzül küldöttem a m. consil. gr. *Teleki* László úr Ő Excell. és a collegiumokba is egyet-kettőt. De kevés lévén az exemplar többet nem küldhettem. Azon conspectus szerént *Part. I. cap. I. lect. 11. §. IV. in sententia synodali M. Vásárhelyiensi ad prop. III. Blandratae és Part. I. cap. III. lect. 1. §. IX.* a Dávid Ferentz I. propositiojában mely megvagyon *in Lampii Hist. Eccl. Refor. in Hung. et Trans. pag. 228.* kemény expressiok lévén a pápista vallás ellen, *in scholiis ad calcem pagg. adjectis* kívántam azokat mitigálni, ne hogy azok alkalmatosságot adjanak, ezen munkának a hazába lehető bévitettetésének megakadályoztatására. Ugyan ezen okból mitigáltam azokat is, amelyeket *Almási* püspök idejében a kolosvári templom elvétettetése alkalmatosságával a Tímonból való citátumon kívül és ugyan az előtte lévő §-ban ír t. *Bod* uram. Reményilem, hogy ezeket senki se fogja nékem controvertálni. A vége felé lévő magyar confessiot és complanatot, melyet I. Apafi idejében a káptalanból vett ki Kovásznai püspök, a külsőknek kedveért déákra fordítottam a t. *Bárkey* uram kívánságára, de magyarul is meghagytam. Ezeken kívül egy-két scholiont adtam hozzá, néhol ad fugam vacui, néhol ad illustrationem; de ez igen kevés. Az említett két pag. kétszer lesz kinyomtatódva. Először ugyanis mutatván azon propositioikat t. *Bárkey* uramnak; jónak ítélte ő kegyelme, hogy minden aféle odiosa insinulatio maradjon el és csak generalliter téessék fel, mit ítéltének az akkori emberek azokról, akik úgy értének, akárkik légyenek azok. Én azért ezzel a kis változással adtam prelum alá a manuscriptumot, amely szerént ki is jött. De észre vévén azután, hogy a *Dávid* Ferentz propositioja Lampéba, amelyet azután kaptam kezemhez megvagyon; a másik is kinyomtatott munkából

citáltatik, amely egyik sem a t. *Bod* uram munkája: jobbnak tartottam, hogy szófól-szóra maradjon meg, amint volt és amely szerencsétlenségtől féltém az exemplárokat, valami scholionokkal kerüljem el, ha lehet. Így, el végezödvén a munka, a t. *Bárkey* uram approbatiojából, e szerént is ki jő az a két pagina. Amelyiket jobbnak ítélik mások, azt bocsátom a hazába. Vette t. *Walchius* uram az extractussal együtt a conspectusokat, melyeket küldöttem, hogy másokkal is communicáljon és nem régen küldött levelébe nagyon örvendi ezen munkának, kinyomtattatását írja, hogy egy tudós ember, akit a Regiomontumi superintendensnek gondolok lenni. közöltt valamit ő kegyelmével az erdélyi unitáriusokról, de az is igen keveset tudhatott; azért késlelteti munkáját, amíg ezt kezéhez veheti. Az a superintendens ezelőtt 20 esztendővel írt Historiam Socinianismi Prussici, amelynek praefatiojában ígéretet téssen, hogy arról a sectáról egy bőv historiát ír Ugyanott egész conspectussát adja a maga planumának. Három parsból fog állani az egész munka, melyben a II-dik parsnak egyik *capulja* lészen *de Unitariis in Transylvania* Egy volumen kijött már a mult nyáron, amely continet *Historiam Litterariam Socinianismi*. Azon *Socinianismus Prussicus*ból tudom, hogy amely egy árkus confessiot mutogatgatnak a mi unitáriusaink in IV-to, amelynek titulusába citálják a *Rákóczy* Sigmondtól fogva való fejedelmeket *Carolus VI*-ig, úgy mint, akik mind confirmálták azon confessiot; azt 1660 táján bémutatták a Lengyelországból kihajtott unitáriusok a brandenburgi electornak. Ez az szóról-szóra, amelyet ezelőtt 3 esztendővel a mi felséges császárunknak is bémutattak Kolosvárt az erdélyi unitáriusok. Nagyon szeretném tudni, megvolt-é az Erdélybe 1660. előtt, vagy pedig az akkor Kolosvárt megtelepedett exul lengyel unitáriusok vitték bé magokkal Erdélybe? Ez ugyan is feltételem, hogy mivel 1638-an innen majd semmi sincsen a t. *Bod* uram manuscriptumában az ő állapotjokról, ha némely kérdéseimre feleletet vehetek Erdélyből, egy kevés supplementumot adjak hozzá az időtől fogva való állapotjokról. Abban bétészem ezt a confessiot is, arra való observatióimmal. Úgy látszik, ugyanis, hogy nem candide bánnak a publikummal, amint az 1638-ban és ezelőtt is approbáltott confessiojokból megmutathatom. A közelebb való esztendőkbén nagyon elterjedett az a confessio a külső országokon, mivel 1774-be Leonardiába is kinyomtattatta *Lázár* uram. Sueviába *le Brét* uram is kapott egyet és hogy el ne vesszen, mint nagy újságot és az erdélyi unitáriusoknak igaz confessioját, a maga historica collectiojába kinyomtattatta. Sokkal más forma confessiojokat lehet megmutatni a historiából. Hogy a t. *Bod* uram nevét, amely a hazától elég tiszteletet érdemel, a külsők előtt is esméretessé tégyem, gondoltam, hogy a praefatioba írjam le egy-két szóval az ő kegyelme életét, ha Erdélyben küldött kérdéseimre választ vévén, megtudhatnám hol és mikor született, mikor lett Enyeden déákká, tractus notáriussává, generális notáriussá és mikor halt meg. De úgy értem, hogy azon kérdéseimet, melyeket még octoberben leküldöttem, mindeddig se vitték le.

A mult esztendőben új seculumát kezdvén az academiánk, újulás esett a professoraink között, amely a többi belgiumi academiákban is, Franekerán kívül változást tett. A jubileumi orator és poeta, u. m. *Ganbuis* és *Adrianus van Royen* uramék elkéredzvén, honorarius professorokká tétettek. Ő kegyelmek helyébe jöttek, chemiae professornak Utrechtből t. *Hahn* uram talán 2600 forint fizetésre; *van Royen* uram helyébe pedig *Hardervyck*ből *Oosterdyck*

uram, az utrechtinek a fija. Mindenik septememberbe köszöntött be, orálván *Hahn* uram *de medico speculatore*, *Oosterdyck* uram pedig *de officio medici artem medicam quovis modo in utilitatem publicam convertendi*. *Hahn* uram helyébe kettőt vittek az utrechtiek; physicára *Hardervyck*ből, chemiára *Groningából*. *Hardervyck*be vitetett *Oosterdyck* uram helyébe egy ide való *Forsten* nevű déák, akj a jubileumkor doctoroltatott volt *more maiorum*; a másik helyébe pedig philosophiára, egy ugyancsak itt doctoraltatott *Niehof* nevű ifjú, aki a mult jubileum után ment volt *daventriai* professornak. Ez a változás útát nyitott arra, hogy *novi et inaudito exemplo* egy ref. magyar is professorságot érjen a tudós emberekkel bővölködő belgák között. *Tsernák* László uram, aki debretzeni seniorsága után, egy ideig *Helvetziába* mulatott, onnan pedig *Groningába* jött, a hol 1773-ba *medicinába*, 1775-be *philosophiába* gradust is vett. Sok *privatum collegiumai* és *emberséges magaviselete* által elhíresedvén *Daventriába* *philosophiae* professornak vitetett. A mi öreg 80. esztendő *bibliothecariusunk* *Abr. Gronovius* uram meghala a mult *augustusba* és már *Rhunkerius* uram egyedül viseli azt a hivatait. A könyvei májusba vagy júniusba fognak augealtatni. Nagy két nyomorúságon ment által az ősztől fogva az egész *Belgium*. Mikor karácson előtt nagy áradások valának, annyira nevedett volt a tenger, hogy *Nord-Hollandiába* azon a mértéken, amelyre vigyáznak a strásák és amely 100 részre vagyron osztva, a 96-dik *numerusig* hágott fel a víz. *Amsterdamba* és kivált *Nord-Hollandiába*, az alsó házakba bément a víz és a bölcsős gyermeket kivitte, amely miatt sok emberek és oktalan állatok elvesztek. A főbbek között egy paraszt ember jó uszó lévén 14 embert szabadított meg a haláltól, utoljára osztán maga beléholt a vízbe. Ennek tiszteletére az *amsterdami* *Burmán* Péter *carment* írt, melyet nevezett *Apotheosis N. N.* A második nyomorúságot én is érzettem Ez volt a mult heteken kegyetlenkedett hideg idő, amely miatt meggörbedve járó, szánakozásra méltó sok nyomorult szegény csaknem utolsó inségre jutott. 27 *januarii* 3 *gradusra* volt a *Mercurius* a nullán alól a *Farenheitianum thermometrum*-ban; úgy, hogy egy néhány órákig kegyetlenebb hidegünk volt, mint az 1740-béli; sőt *Allamand* uram azt tartja, hogy ez az egész *seculumban* legnagyobb volt, mivel a 1709-beli *observatióknak*, az *instrumentumok defectussa* miatt nem lehet tuto hinni. Botsánatot instálok alázatosan *alkalmatlanságomnak* és magamat *Nagyságod* kegyes *gratiájába* ajánlván maradok állandóul, Méltóságos Gróf és Főispán Úr, *Nagyságodnak*

Leydában, 1776.

13. *Februarii*.

(Eredetije a széki gróf *Teleki* nemzetség *marosvásárhelyi* levéltárában: *grof Teleki Sámuel* *kancellár* levelezései között.)

alázatos tiszteelője:

*Sófalvi József*.

*Ifj. Biás István*.

**Pályázat egyházi beszéd írására.** Közönséges vasárnapi ünnepre népszerű nyelven egyházi beszéd írandó a protestáns hitélet szabadelvű irányának szellemében s a nép vallásos hitének és erkölcsi érzésének a serkentésére. A beszéd I. Ján. 4. r. 16 versében foglalt ez alapigére írandó: „Az isten szeretet; s aki a szeretetben marad, az Istenben marad és az Isten is ő benne.“ A beszéd terjedelme ciceró betűkkel nyomtatva nyolcad alakban legfennebb 12–16 oldalra terjedhet. A pályadíj száz korona, mely a bíráló kihirdetése

után csak abszolút becsű eredeti beszélnek adatik ki. A bírálat eredményét az 1913. évi egyházi főtanácson hirdetik ki; a bírálatot pedig az E. K. Tanács által ajkolozsvári unitárius kollégiumban tanító, felszentelt tanárok és lelkészek köréből, az E. K. Tanács által választott bíralóbizottság eszközli. Pályázhat minden felszentelt unitárius lelkész, kivéve az előbb említett kollégiumban tanító, tanárokat és lelkészeket. A pályaművek idegen kézzel irandók le és jeligével látandók el, a szerző neve pedig külön borítékba zárandó s a boríték a pályamunka jeligéjével látandó el. A pályaművek 1913. évi május hó 1-ig posta útján az unitárius püspöki hivatalhoz küldendők be. Később beérkezett művek pályázatra nem bocsáttatnak. A pályamű a nyertes tulajdona marad, de a „keresztény Magvető“-ben kiadatik. Nyomtatásban már megjelent beszédek nem versenyezhetnek.

**Gyász hírek.** *Kiss Sándor* nyug. unitárius lelkész és esperes életének 73 dik, boldog házasságának 47-dik évében 49 évi lelkészi szolgálat után Sepsiszentkirályon dec. hó 9-én rövid szenvedés után elhunyt. Halálát neje, gyermekei és szélcskörü rokonság gyászolja. — *Id. Demeter Lőrinc* magyarzsákodi nyug. unitárius lelkész és 1848–49-diki honvéd őrmester életének 85., második házasságának 32. évében dec. 27-én hosszas szenvedés után Nagysolymosban meghalt. Nagy szorgalmú, tiszta jellemű lelkész volt, aki szűkebb családján kívül családjá tagjaivá fogadta magyarzsákodi hiveit is, akiknek ötven évig hirdette az istennek ígését. Neje, gyermekei, menyei és unokái fájlalják a szerető férj, gondos édes apa, nagy apa, após és rokon elhunytát. — *Hadházy József*, désfalvi nyug. unitárius lelkész, egyházi tanácsos, Kisküküllő vármegye törvényhatósági bizottságának tagja, életének 76., boldog házasságának 50. évében január hó 7-én hosszas szenvedés után elhunyt. Lelkészi pályáját szülőfalujában, Székelymuzsnáb n kezdette. Majd Székelyderzsben és utóbb Désfalván, összesen 49 évi szolgálattal érdemelte ki népének szeretetét, lelkiismeretének nyugalalmát, tisztársainak és hatóságainak elismerését. Egy évet és három hónapot töltött Sándor fiánál, az egyház pénztárnoka családjában nyugalomban. Hűséges, szerető gonddal nagy családot nevelt. Élete a folytonos munka, a szeretet, az istenben való igaz és mélységes hit példáját mutatja. Temetése jan 9-én d. u. 3 óraker volt a köztemető halottas kápolnájából széleskörű részvét megnyilvánulásával. A koporsó fölött Csifó Salamon mondott meghatott hangon imádságot, a sirnál Sándor Gergely lelkész búcsuzott désfalvi hívei nevében. A gyászszertartás elején és végén az ifjúsági dalkörből alakított férfikar énekelt szépen és szabatosan gyászdalokat. — *Ürmösi Kálmáné*, szül. *Bodolai Juliánna* életének 59., házasságának 40. évében febr. 4-én rövid, súlyos szenvedés után megszűnt élni. Életével nemcsak családjának, hanem az egész társadalomnak hasznára volt s kerülve a feltűnést, mindenütt megszerezte a jók és igazak becsületét és szeretetét. Halálát férje, folyóiratunk munkatársa, Károly, Kálmán, József, Gábor, Jenő és Margit gyermekei s számos közeli és távoli rokonai gyászolják.